

Tartalom

IGEHIRDETÉS

Iitzés Gábor: Nem a láthatókra nézünk 1

KELENFÖLDI ESTÉK

ifj. Cselovszky Ferenc: Boldogok a békét szerzők 3

Iitzés Gábor: Abéke dimenziói

– a lutheri két birodalomról szóló tanítás..... 5

TANULMÁNY

Zászkaliczky Tamás: Johann Sebastian Bach ma is prédikál 12

DOKUMENTUM

A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Bíróságának

ítélete Zászkaliczky Pál ügyében..... 26

Boleratzky Lóránd: Egy ítélet margójára 30

KÖNYVRECENZÍÓ

ifj. Fabiny Tibor: A „negyedik lila” kötet 32

VERSEK

Scholz László: Orate!, Túrj derekasan!, Sapientia, Féligazság,

Ósatyák, Istenhez, ismételten..... 38

KÖZLEMÉNYEK 39

TARTALMI ÖSSZESÍTŐ 40

KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 47. szám – 2000. ŐSZ

Felelős szerkesztő: Iitzés Gábor (tel.: 96-336-693)

Felelős kiadó: id. Zászkaliczky Pál (tel.: 1-403-28-07)

A szerkesztőbizottság tagjai: D. Dóka Zoltán, Iitzés János, id. Magassy Sándor

Szerkesztőség: 9025 Győr, Rát Mátyás tér 2.

Kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskay út 10.

Postacím: 1163 Budapest, Bodnár u. 29.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör,

Budapest – OTP XI. ker. 11711034-20081452

Nyomdai kivitelezés: FÉBÉ Bt.

Felelős vezető: Tóth Béláné

Ittzés Gábor

Nem a láthatókra nézünk...

*Igehirdetés D. Ordass Lajos sírjánál
a Farkasréti temetőben 2000. augusztus 13-án*

„...nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók.”

(2Kor 4,18)

Kedves Testvéreim!

Ezt az ígét nem Platon idealizmusa, hanem Luther theologia crucisa felől kell megközelítenünk, ha nem akarjuk, hogy gondolataink vakvágányra fussanak. Mert itt nem az anyagnak és a szellemnek, a testnek és a léleknek vagy a világ alkotóelemeinek dualista szembeállításáról van szó, hanem arról a küzdelemről, amely akkor kezdődik el, amikor a Szentlélek Úristen az evangélium által új étellel és ezzel együtt új látással ajándékozza meg az embert. Azzal a látással, amelyben a Golgotán komorló kereszten felragyog Istennek a bűnös embervilágot átölelő szeretete. És azzal a hittel, hogy egyéni életünk sokszor fájdalmas, gyötrelmes eseményei mögött irgalmas Istenünk rejtőzik. S azzal az örömmel és békességgel is, amit egyedül a bizodalmas szívvel vállalt kereszt adhat Isten gyermekeinek, a Krisztus tanítványainak.

Küzdelmet említettem, mert a tanítvány életét bizony végigkíséri ez a gyötrelmes belső harc, hogy a láthatókra vagy a láthatatlanokra tekintsek. Az emberekre, a külső körülményekre nézsek vagy Istenre. Önmagam, gyengeségeimet, nyomorúságaimat és bűneimet lássam csupán, vagy Krisztust.

Ordass Lajos testvérünk, egyházunk püspöke, akire most halálának 22. évfordulóján emlékezünk, ismerte ezt a belső küzdelmet. Ifjú-, sőt szinte gyermekkorától kezdve – és különösen is püspöki szolgálatának idején – nehéz iskolába járatta őt az Isten, amikor újra meg újra tanulnia kellett, hogy ne a láthatókra nézzen, hanem a láthatatlanokra. Életének két eseményét szeretném emlékeztünkbe idézni ezzel kapcsolatban.

Az első, azt gondolom, mindannyiunk számára jól ismert, amikor az uzsorabíróság előtt az utolsó szó jogán beszél: „Lehet, hogy mérlegelésük után engem bűnösnek fognak nyilvánítani, és ezért büntetést szabnak ki majd rám. – Ha ez következik be, azt is alázatos szívvel és csöndesen elfogadom. Elítéltetésem ténye olyan lesz számomra, mint a fátyol, amely eltakarja előlem Isten akaratát és elérhetetlenné teszi azt. De Istenemtől zúgolódás nélkül elfogadom, mert azt az egyet jól tudom, hogy még elítéltetésem esetén is csak az ő áldott akarata történhet meg velem.” Aki azt gondolja, hogy könnyű volt kimondani ezeket a bizonyoságtévő szavakat, az nem ismeri az emberi szív mélységeit és a keresztyén ember lelkében is ott zajló küzdelmet...

A másik esemény talán még drámaibb, bár talán kevésbé ismert, mint az előbb idézett. Arra a pillanatra gondolok, amikor a váci börtönben értesül az egyházi különbíróság döntéséről. Így írja le ezt később: „Valóban rólam határoztak tehát

– nélkülem! – Emberekre tekintő bizalmamat ez az ítélet alaposan, szinte mara-
dékitalanul szétzúzta. – Hogy mit jelent az Istenre építő, bizó hit, azt ezekben a
napokban tapasztaltam meg csodálkozástól kitáguló szemekkel. Egyedül Isten
volt az, aki dédelgetett és védelmező kegyelmével megőrizte értelmem épségét.”
Bizony keserves belső harcban születhetett meg Ordass Lajos testvérünk szívében
az az új látás, amely nem a láthatókra, emberekre, hanem a láthatatlanokra,
vagyis egyedül Istenre tekint.

S most hadd fordítsam magunk felé a szót. Mert meggyőződése, hogy meg-
emlékezésünk Ordass Lajoshoz is csak akkor lesz méltó, ha üzenetként is halljuk:
ne a láthatókra, hanem a láthatatlanokra nézzünk.

Mit jelent ez, ha Ordass Lajosra gondolunk? Ne a hőst lássuk benne, aki
nyomasztóan fölének magasodik, hanem Isten – egyházunknak adott – ajándékát.
Ne erkölcsi zsenit lássunk benne, mert akkor felmentjük magunkat az igaz szóra
és igaz életre, hűségre hívó példájának komolyan vétele alól. Ne merevítsük őt
szoborrá az egyháztörténeti múlt panteonjában, hanem lássuk meg benne a mon-
danivalójában ma is élő Krisztus-tanút.

És ha magunkra gondolunk, mit jelent ez: ne a láthatókra nézzünk? Ha tudni
akarod, szeret-e az Isten, ne sorsodból vagy a világból akard kiolvasni a választ,
hanem az evangéliumból. Ha tudni akarod, milyen jövőt szánt neked az Isten –
temetőben, sírok között állva ezt különösen is meg kell hallanunk –, ne a halál
mindent elnyelő hatalmára tekintsz, hanem Jézus Krisztusra, aki a feltámadás és
az élet.

S ha egyházunk dolgai nyugtalanítanak, nyomorúságai nyomasztanak, jövője
aggaszt, akkor is ezt kell tanulgatnunk: ne emberekre, hanem Krisztusra néz-
zünk, aki egyházunknak és Isten egész népének is egyetlen reménysége.

Végül hadd mondjam el, kedves Testvérek, ami a legfontosabb az egészben:
nem a láthatókra nézni, a hitnek új látásával tekinteni Istenre, egyházunkra,
világunkra és magunkra is, csak azért lehetséges, mert Isten Krisztusban *másként*
lát bennünket, *másként* ítél rólunk, mint törvénye kemény ígéjében. S éppen ez
az evangélium, amely bennünk is végbeviheti a csodát, hogy „nem a láthatókra
nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok
pedig örökkévalók”. Ámen.

* * *

*Te vagy reményem sziklaszála,
Erősségem, én Istenem!
Deríts fényt rám, boríts homályba:
Bízom tebenned szüntelen.
Kiterjeszted szárnyad fölöttem,
Ha szívem tépi fájdalom,
Te vagy velem minden örömben,
Te vagy fénylő tűzszlopom.*

*Eddig is te voltál vezérem,
Te biztatál, ha csüggedék.
Boldog, akit bűbán, veszélyben
A te Lelked szerelne véd!
Neved fénylett, miként a csillag,
Ha éj homályja szállt reám,
A dült szívnek te adsz nyugalmat,
Áldás fakad kezéd nyomán.*

(66. ének 1. és 3. verse)

ifj. Cselovszky Ferenc

Boldogok a békét szerzők*

Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak neveztetnek.

(Mt5,9)

Kedves Testvérek!

A legkülönbözőbb érdekcsoportokra tagolt világunkban a békétlenségnek, a véget nem érő konfrontálódásoknak számtalan megnyilvánulását láthatjuk, az élet szinte minden területén:

Népek, kultúrák, vallások egymás mellett élésében, hatalmi-, politikai-, gazdasági-, fegyverkezési versengésében. Hosszan sorolhatnánk földünk válsággócait Észak Írországtól a Balkánon és a Közel-Keleten át a koldusszegény, ugyanakkor véres törzsi háborúktól szenvedő afrikai országokig. Sorolhatnánk az erőszak békétlen bajnokait az európai rasszistáktól a latin amerikai gerillákon át az iszlám szélsőségesekig.

De talán nem is kell ilyen messzire mennünk, sem térben, sem pedig a szélsőségek irányában, hogy szembesüljünk a békétlenség megosztó, szétziláló, egymással szembe fordító hatásával. Mert láthatóak a békétlenség jelei a közéletben – beleértve az egyházi közéletet is –, a nyomor fekélyeivel borított utcán járva, lemelve az aluljáróba, felszállva egy ingerült emberekkel teli zsúfolt tömegközlekedési eszközre, csakúgy, mint a munkahelyen, vagy éppen otthon, a családban. Igen, sajnos mindennapjaink része a békétlenség, amely mögött gyakran a hatalomvágy, a másik fölé kerekedni vágyó indulat, de nem ritkán az egymástól való félelem áll. Mindig örömteli, megnyugtató dolog, ha ezek a békétlenségek valamilyen módon elsimulnak a világban, elcsendesednek életünkben. Ennek pedig, t.i. a békétlenség eltüntetésének, legalábbis egy időre szóló felfüggesztésének van néhány lehetséges módja.

Olykor az történik, hogy az egymással csatározó felek közös célt, esetleg éppen közös ellenséget találnak. Ilyenkor félreteszik mindazt, ami eddig elválasztotta őket, és létrejön egy törékeny, ideig-óráig tartó békekesség. Egyszer egy botrányba fulladt futballmérkőzést követő verekedésről tudósítottak így az újságok: „amikor színre lépett a rendőrség, az addig egymást ütlegelő szurkolók egyesítve erőiket együtt fordultak szembe a közös ellenséggel”. Igen, ilyen van nemcsak a lelátókon, nemcsak az utcai vagy harctéri eseményeken, de a mindennapi személyes emberi kapcsolatok világában is. A közös ellenség megbékéltethet azelőtt rivalizáló feleket. De ugye nem gondolja senki komolyan, hogy ez esetben valódi békéről beszélhetünk?

Máskor a békének tűnő fegyverszünet alapja a kiegyenlítődött erőviszonyokban keresendő. Az ilyen látszatbéke ideológiája valahogy így hangzik: „Mi is tudnánk kárt okozni nektek, ti is tudnátok nekünk. Ki tudja, kinek a javára dőlné el egy esetleges konfrontáció. Hát jobb, ha megférünk egymás mellett.” Ez is igen

* Általán 2000. április 13-án

bizonytalan, felületes békesség csupán. Hisz félelmen vagy éppen önző, üzleties megfontoláson alapul. Hiszem, amikor Jézus békét teremtőkről szól, nem ilyen ügyeskedő, számító emberek lebegnek lelki szemei előtt.

Lehet a béke alapja az erőfölény. Amikor egy olyan hatalom uralja a színteret, amellyel szemben semmi és senki nem veheti fel a harcot. Az ilyen békességnek az erő, alkalomadtán az erőszak az alapja. De jaj, ha enyhül a szorítás, ha lohad a figyelem, ha hátat fordít a zsandár, ha elalszik, vagy már nincs elég ereje, ami fölényét megalapozná. Az addig békére szorítottak elemi erővel lázadnak, s rúgják fel az addig rájuk kényszerített rendet. Az elmúlt években láthattuk, hogyan hullottak szét egykor erős kézzel összetartott államok, hogyan estek egymásnak egykor úgymond „megbonthatatlan testvériségben” élő nemzetek.

Nem, a békének valahol mélyebben kell gyökereznie. A békét teremtőknek ennél alaposabb feladatot szán Jézus. Mert az igazi béke, amelyet Jézus ad – nem úgy, ahogyan azt a világ adja –, nem külső erőviszonyokon, nem nyugodt, kiegyensúlyozott körülményeken, és nem is közös célokon épül. Ez a béke lelkünk mélyén megfogva születik. Lelkünk mélyéről indulva hatja át először bensőnket, gondolatainkat, és onnan árad kifelé. Ez a békesség egyaránt létezhet a Genezáreti tó szélfodrozta hullámain ringó halászbárka csendjében, de a Golgota keresztjén, a gyűlölködve ordító csöcselék gyűrűjében is. Ez a békesség egyaránt létezhet a testvéri közösségben, de a számkivetettség, a meghurcoltatás keserű magányában is. Ezt a békességet a bennünk munkálkodó, minket Isten fiaivá tevő Szentlélek teremt meg éppen azáltal, hogy reális valósággá teszi a külső békétlenségek közepette is, azok ellenében is, a harcokban küszködő tanítványoknak a mindenkor velük lévő Krisztus erejét. Ezzel bátorítva, hitet élesztve, lelki nyugalmat ajándékozva a jelent-, és reményt adva a jövőt illetően. Mindez – ahogy Karner Károly írja – *sokkal több, mint békés indulat, békülékenység vagy éppen puha engedékenységek.*

Bizonyára a boldogmondásokról tartott áhítat sorozaton már sokszor elhangzott, hogy ez a „boldog” megszólítás sokkal gazdagabb jelentést takar, mint egy pillanatnyi lelki-érzelmi állapot. Asré ha-geber... olvassuk több zsoltárban az itt görögül használt kifejezés héber megfelelőjét. Nem, Jézus nem hallgatói pillanatnyi lelkiállapotára utal boldogmondásaiban, mikor csupa olyan embert nevez boldognak, akik sokak szemében valaminek a hiányával küszködnek. Akik „lelki szegények”, akik „sírnak”, akik nem szereznek maguknak harcos győzelmeket, inkább csak sebeket és sérelmeket, hiszen „szelídek”, akiknek szemet szúr az igazságtalanság, és szenvednek miatta, „éhezve és szomjazva az igazságra”, akiket talán kihasználnak, és a hátuk mögött baleknak titulálnak „irgalmasságuk” miatt, akik nem jutnak ott előre, ahol csellet és fonáságok útján lehet érvényesülni, mert ők „tiszta szívűek”, akik önigazságukról szilárdan meggyőződött, acsarkodó felek között „békét teremtenek”, mintegy ütközőként vállalva a mindkét oldalról érkező csapásokat, akár áldozatot hozva önérdékükről való lemondásban. Más ez a boldogság, mint pillanatnyi érzület. Valaki így fordítja: „jó nekik”. Mégpedig azért, mert pillanatnyi gondolataik ellenére is életükön tudják Isten szeretetét, áldását.

A békétlen világban békét teremtésre, békéltetésre törekvés bizonyos fokig jel. Külső jele, megnyilvánulása annak a belső kapcsolatnak, amely Istenhez fűz bennünket, amiről a boldogmondás mint Isten-fűságról, Isten-gyermekségről

beszél. A békétlen világ, beleértve az egyházat is, hihetetlenül rászorol a békét teremtők szolgálatára. Ha őszintén tekintünk ténykedésünkre, életünkre, meg kell, hogy lássuk, mennyire tudtunk eddig Isten fiaiként, békét teremtő akarátának eszközei lenni. Bárcsak az Úr megbékéltető szenvedése bennünk is elmélyítené a békét teremtők boldogságát!

Ittész Gábor

A béke dimenziói*

A lutheri két birodalomról szóló tanítás

Első pillanatra szokatlan kapcsolásnak tűnik mai témánkban a fő- és az alcím. Mít keres egymás mellett a béke és a lutheri két birodalomról – helyesebben: Isten kettős kormányzásáról – szóló tanítás? Van-e, lehet-e összefüggés, kapcsolat a kettő között? Am, ha a két fogalmat (béke és kettős kormányzás) nem a megszokott sablonok felől közelítjük meg, hanem megpróbálunk mélyebbre ásni, hamar kitérünk, hogy alapvető összefüggés van közöttük.

Luther Isten kettős kormányzásáról szóló – sokszor félreértett és még többször félremagyarázott – tanítása mögött az emberi élet két dimenzióját fedezhetjük fel. Az ember mint Isten teremtménye egyrészt természeti, társadalmi és történelmi lény, aki benne áll és él a földi, e világi lét összefüggéseiben. Másrészt, sőt elsősorban, az Istennel való kapcsolatra teremtett lény. Ahogy Augustinus mondja: „Fecisti nos ad te...” Ugyanígy a „béke” is két dimenziójú fogalom. A horizontális dimenzió az emberek vagy emberi közösségek jó rendjét, egészséges rendezettségét jelenti. Erre utal Róm 12,18: „Ha lehetséges, amennyire tőletek függ, éljtek minden emberrel békességben.” A vertikális dimenzió pedig az ember és Isten kapcsolatának – a szó igazi értelmében vett – „normalizálását” jelenti. 2Kor 5,18–21-ben erről beszél Pál: „Isten... megbékéltetett minket önmagával Krisztus által...” (18.v.). Tehát a kétirányú dimenzionáltság kapcsolja össze témánk két részét.

Luthert természetesen nem létértelmezési (ontológiai) megfontolások vezették el a két birodalomról, Isten kettős kormányzásáról szóló gondolataink, tanításának megfogalmazásához. Az ő kiindulópontja Isten igéje kétféleségének a felismerésében van. Annak a – Luther szerint az egész teológiai gondolkodás számára döntő – felismerésében, hogy Istennek kétféle szava van az emberhez: *törvény és evangélium*. Az antinomisták elleni disputációk során ő maga fogalmaz így: „a tiszta tanítás továbbadásának és megőrzésének nincs jobb módja, mint azt a módszert követni, hogy a keresztyén tanítást nyilvánvalóan két részre osztjuk, ti. törvényre és evangéliumra.” (WA 39,I,361,1 kk.) Más szóval úgy mondhatnánk: Isten e kétféle szavának, igéjének a tartalmát és funkcióját kell nekünk magunknak is látnunk és megkülönböztetnünk ahhoz, hogy Luther teológiai gondolko-

* Előadás 2000. április 13-án

dását általában és különösen is Isten kettős kormányzásáról szóló mondanivalóját megérthessük.

A törvény Isten követelő szava az emberhez. Benne azonban nemcsak parancsát és tiltását mondja el, hanem – mivel az Isten törvényével megszóltott ember bűnössé lett teremtmény – Isten ítéletét is hirdeti. Werner Elert, Luther teológiájának egyik legkiválóbb ismerője századunkban, ezért szól a törvénnyel kapcsolatban nemcsak a „Legislator Gottes”-ről, hanem a „Judikator Gottes”-ről is. (Gesetz und Evangelium in: Zwischen Gnade und Ungnade, München 1948 138. lap.) Mindezt még ki kell egészítenünk egy nagyon fontos megfigyeléssel, ti. hogy Isten a törvényhez ígéretet és fenyegetés fűzött. Áldását ígéri annak, aki törvényét megtartja, és ítéletével fenyegeti azt, aki megszegi. Ez pedig azt jelenti, hogy a törvény jegyében Istennek az emberhez való viszonyát az ember milyensége határozza meg. Az ti., hogy megtartja-e vagy megszegi Isten törvényét. Így a törvény alapján az ember végső sorsa – így is mondhatjuk – a saját kezébe van letéve. És éppen ebben van a törvényre épülő emberi egzisztenciának a tragikum, teljes reménytelensége.

Istennek azonban van egy másik szava is az emberhez, és ez az evangélium. Ebben egyetlen szó sincs arról, amit az embernek kell tennie. Hanem csak arról, amit az Isten tett értünk Jézus Krisztusban, aki magára vette az ember bűnét, s ezt – az előbbiekre gondolva – így is mondhatjuk: a törvény ránk zúduló ítéletét. Ez a „másik” szó teszi lehetővé, hogy egzisztenciáját, reményességét az ember ne önmagára építse, hogy léte értelmét, élete alapját „önmagán kívül” találja meg. Nem abban, amit ő cselekszik vagy hoz létre, hanem abban, amit Isten tett érte, amivel Isten ajándékozza meg őt. Ahol hittel hallgatják és fogadják Istennek ezt a „másik” szavát, ott ér célba az evangélium, s ott megy végbe az a változás, amit Pál így fogalmaz: „a régi elmúlt, és íme: új jött létre” (2Kor 5,17b).

Az egyháztörténetből tudjuk, hogy Luther személyes élete számára milyen óriási jelentőségű volt Isten kétféle szavának a felismerése, pontosabban az evangélium igazi tartalmának és értelmének a felfedezése. De éppen az Isten kettős kormányzásáról szóló tanítása mutatja, hogy nemcsak személyes hite és kegyessége, hanem teológiai gondolkodása szempontjából is döntő jelentőségűvé vált a törvény és evangélium különbségének a megértése. Ebből született ugyanis az a szociáletikai koncepció, amelyben helyére kerülhetett az emberi élet két dimenziója, az egyház és világ problémája, a keresztyén ember világi életének és Istenhez tartozásának sok – egyébként alig megoldható – kérdése.

Luther szerint, a törvény és evangélium kettősségének megfelelően, Isten kétféleképpen kormányozza a világot, illetve a világban élő embert. Egyrészt a törvénnyel. Ezzel biztosítja az emberi élet külső feltételeit a földön. Ennek a kormányzásnak reprezentánsa az államrend, vagy ahogy Luther korában ezt kifejezték, a felsőbbség. De ennek a kormányzásnak megjelenítői és eszközei azok a tényezők („rendek”) is, amelyek hozzátartoznak az emberi éléhez: a családban a szülő-gyermek, a társadalomban a vezető-vezetett viszony stb.

Itt utalnunk kell arra, amit W. Elert ír a Törvény és evangélium c. fontos tanulmányában, hogy ti. a törvény első jelentése szerint „rend-fogalom, amely az ember meghatározott viszonyát jelöli Istenhez, de az egész teremtett világhoz is... Ebben az értelemben nem lehet a törvényt (Nomos) Isten írott törvényére korlátozni...”, sőt ez (ti. a tételes, írott törvény) már „egy természetes-törvényszerű

tényhelyzetet tételez fel" (Elert: i.m. 141.k. lap). Ilyen értelemben mondja Luther, hogy „...a világ alapítása óta minden ember értelmébe (Sinn) be volt írva a dekalógus... Mert sosem volt a nap alatt egyetlen olyan durva vagy barbár és embertelen (unmenschlich) nép, amely ne érezte volna (quin senserit), hogy Istent tisztelni és szeretni kell., ha istentiszteletének újjában-módjában maga el is tévedt. S így érzett az ember a szülők és előljárók iránti tisztelet és engedelmesség tekintetében is, amint az a Római levél 1. fejezetében látható... Így Mózes csak tolmácsa és egyúttal kifejtője volt azoknak a törvényeknek, amelyek minden ember értelmébe be vannak írva, bármelyik országban és bármikor is élnek a nap alatt" (WA 39 I,454,4. Idézi Ph. S. Watson: Um Gottes Gottheit, Berlin, 1967² 103. lap, 44. jegyzet a 221.k. lapon). A törvénynek ezzel a „rend” értelmével függ össze mindaz, amit Luther tanításából az evangélikus teológia a „rendek” címszó alatt szokott összefoglalni. „A felebarátra vonatkozó minden kapcsolat, amelybe embervoltunknál fogva – mint szülők, gyermekek; tanítók, tanulók; urak, szolgák; felsőbbség, alattvalók stb. – behelyezettünk, sokféle és mindig újra változó igényt támaszt velünk szemben, amelyben Luther szerint a törvény mindenkor konkrétan fejeződik ki” (Watson: i.m. 174.k. lap). Mivel azonban ezt a rendet megrontotta a bűn, ezért adta Isten a kinyilatkoztatott (tétéles) törvényt (Róm 5,20), amely Isten kárhóztató ítélete alá helyez minden embert.

Mármost mi az értelme és jelentősége ebben a gondolatmenetben Isten világi kormányzásának? Az, hogy Isten a bűn által megrontott világot sem hagyta magára, és „nem akarja átengedni az ördögnek” (Elert: Das christliche Ethos, Hamburg 1961² 99. lap), hanem a világba helyezett „rendek” és a világi felsőbbség (államhatalom) által őrzi meg a teljes káosztól, a bűn korlátlan eluralkodásától, s így teszi lehetővé egyáltalán az emberi életet. Képpel élve: a folyó mellé épített gát az áradást nem akadályozza meg, de jó esetben megőrzi a termőföldet és a településeket attól, hogy a megáradt folyó vize elöntse őket. Vagy gondolhatunk a KRESZ-szabályokra, amelyek ellenére rengeteg közlekedési kihágás történik, de amelyek mégis egyáltalán lehetővé teszik pl. a nagyvárosi közúti közlekedést.

Isten azonban az evangéliummal is munkálkodik a világban, mert nemcsak „konzerválni” akarja a bűn rabjává lett emberiség életét, hanem megmenteni, üdvözíteni is akarja Tőle elszakadt s ellene lázadó embergyermekait. Ennek a munkájának, a lelki kormányzásnak reprezentánsa pedig az egyház. „Mert kétféle felsőséget rendelt az Isten az emberek között – mondja Luther (A katona hivatásáról, Budapest, 1939. 15.k. lap) –, az egyiket lelkinak rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ezáltal az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazulással elnyerjék az örök életet. Ezt az igazulást az Isten az ő igéjével szolgáltatja, amelynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszeríttessenek arra, hogy legalább a világ szerint legyenek jámborakká és igazakká. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja. És bár ezt az igazságosságot ő nem akarja az örök élettel jutalmazni, mégis azt kívánja, hogy a béke az emberek közt megmaradjon és földi javakat ad jutalom fejében... Így maga az Isten a megalapítója mind a kétféle igazságosságnak, a lelkinak is, meg a világinak is és ezekben nincs semmi emberi intézmény, hanem tisztán csak isteni rendelés.”

Ehhez két kiegészítést kell még tennünk. Az egyik, amit reformátorunk többször is hangsúlyoz, hogy ti. ha a világ csupa hívő keresztyénből állna, akkor tulajdonképpen nem is lenne szükség a világi kormányzásra. A keresztyén ember nem is önmagáért, hanem szeretetből embertársaiért veti alá magát a világi hatalomnak és él a törvényes rend adta lehetőségekkel. „...Mivel az igaz keresztyén a földön nem önmagának, hanem felebarátjának él és szolgál, az okból ezen szellemnek megfelelően cselekszi azt is, amire neki nincs szüksége, de felebarátjának hasznos és szükséges... nem azért szolgálja a felsőséget, mivel szüksége van rá, hanem mivel másoknak van szükségük reá, hogy őket védje...” (Luther: A világi felsőségről, Masznyik III. 369. lap). Részben más megközelítésből Werner Elert úgy fejezi ezt ki, hogy a keresztyén ember „kettős állampolgársággal” rendelkezik (W. Elert: Paulus und Nero in: Zwischen Gnade und Ungnade 57.k. lap), vagyis Isten mindkét kormányzása alatt él.

A másik kiegészítés a törvénynek a lelki kormányzás, más szóval az igehirdetés keretében való helyére vonatkozik. Ezt a kérdést a teológia az „usus legis” problémájaként ismeri. Luther szerint a törvénynek két funkciója van. Az egyik az „usus politicus”, amiről már szó volt, hogy ti. korlátok közé szorítja a bűnt. Meg nem szünteti, de a büntetés fenyegetésével fékezi. A másik az „usus theologicus”, vagyis hogy Isten ítéletét hirdeti, összetöri a bűnöst, rádöbentti elvesztettségére. Ilyen értelemben mondja Pál apostol, hogy a törvény pädagógos eis Christon (Gal 3,24). A törvénynek ez az „ususa” pedig szervesen beletartozik az igehirdetői szolgálatba. Igaz, „opus alienum”-ként, szemben az evangélium hirdetésével, amit a reformátori szóhasználat értelmében az igehirdetés „opus propriumá”-nak nevezhetünk.

Röviden összefoglalva az elmondottakat: Isten kettős (kétféle) kormányzásának a célja, hogy biztosítsa, munkálja 1. az emberek békéjét a földi életben a világi kormányzás által a törvénnyel, és 2. Istennel való megbékélését a lelki kormányzás által a bűnbocsánat evangéliumával.

* * *

A következőkben szeretnék még témánkkal kapcsolatban néhány konkrét problémáról is szólni.

a. Luther írja A világi felsőségről c. iratában (Masznyik III. 372. lap): „...ezt a két kormányzatot szándékosan el kell választani egymástól, s mind a kettőt meghagyni; az egyiket, amely istenfélővé tesz, a másikat, mely a külső békét szerzi s tiltja a rossz tetteket; egyik sem elég a másik nélkül a világban...” A reformátor világosan látta a két kormányzás összekeverésének a veszélyét, s nem győz óvni tőle.

Miben áll ez a veszély? Egyrészt, ha az evangéliummal akarná valaki kormányozni a világot – mondja Luther –, ez „olyan vállalkozás, mintha egy pásztor az istállóba hajtana farkasokat, oroslánokat, sasokat, juhokat, s mindegyiket szabadon hagyná a többi között járn... Itt a juhok békében lennének ugyan s békésen legelnének s kormányoztatnák magukat, de nem sokáig élnének s egy állat sem maradna meg a másiktól” (Masznyik III. 372. lap). Mindemellert, ha az evangélium szolgálatára elhívott egyház a politika művelésére és irányítására adja a fejét, a saját küldetésének teljesítésében vall szükségyszerűen kárt. – Más-

részt, ha a világi kormányzat akarja megszabni az emberek hitét, s ha úgy tetszik: világnézetét, akkor ugyancsak a két kormányzás összekeverése történik. A meghatározott ideológiát képviselő és propagáló diktatúrák esetében tulajdonképpen mindig erről van szó. Ezt éltük át a pártállam idején is. A világi kormányzás, amelynek feladata az emberi élet külső kereteinek, úgy is mondhatjuk: a társadalom békés rendjének biztosítása, ebben az esetben átlépi jogos hatáskörét. Az egyházzal kapcsolatos feladata az lenne, hogy biztosítsa az egyház működésének szabadságát, ehelyett pedig az emberek hitének, meggyőződésének formálását is a saját hatáskörébe vonja. S teszi ezt ráadásul nem is „evangéliumi” módon, hanem a maga sajátos eszközeivel, ti. a törvény kényszerítő erejével. – Ezért elmondható: ha nem történik meg a kétféle kormányzás világos megkülönböztetése és szétválasztása, abból veszedelem származik mind az egyház, mind a világ és végső soron az ember számára.

b. A törvény és evangélium, illetve a kettős kormányzás témájával függ össze a *justitia civilis* és a *justitia coram Deo* közötti különböztetés problémája is. Napjainkban különösen is fenyeget a kettő összekeverése. Joggal írja Dóka Zoltán Igazságtétel – Lutheri szempontok egy aktuális társadalmi kérdéshez – c. tanulmányában (Ker. Igazság, 1992. Nyár, 6-15. lap): „A mai igazságtétel-vitában nem az a baj, hogy politikusok teológiai frazeológiát használnak, hanem az támaszt teológiai zűrzavart, aki a két aspektust – tudatlanságból vagy nagyon is tudatos szándékkal – összekeveri, Isten előtti egyetemes bűnösségünket és kegyelemre szorultságunkat társadalmi bűnök mentésére jogi érvként használja, és arra való hivatkozással ezeket társadalmilag is, jogilag is elintéztetnek akarja deklarálni. A vitában egyesek részéről ismételtelen hangoztatott »mindenki bűnös!« jelszó valójában csak a tiszta teológiai szempontokat ködösíti el, és összemossa a jogi különbséget a köztörvényes bűnözők és a társadalmi becsületben élők, a tolvajok és a megkárosítottak, a gyilkosok és az áldozatok között” (uo. 8.k. lap). – Ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy az Isten előtti és az emberek előtti igazságnak ez az összekeverése vagy összemosása nemcsak a politikusok, hanem egyházi emberek, sőt teológusok körében is nem egyszer megfigyelhető. Jele ez annak, hogy mennyire nem értjük a törvény és evangélium dolgát, de Luthert, sőt Pált sem.

c. Ugyanebbe az összefüggésbe tartozik az úgynevezett „átvilágítás” kérdése is, amely tulajdonképpen évek óta foglalkoztatja nemcsak a világi, hanem az egyházi közvéleményt is. Ezzel kapcsolatban szeretném emlékeztetnünkbe idézni folyóiratunk, a Keresztyén Igazság szerkesztőségének 1992-ben tett nyilatkozatát: „Az országgyűlésen rövidesen tárgyalásra kerül az ún. III./III. törvényjavaslat. Szükségesnek tartjuk ezzel kapcsolatosan... álláspontunkat röviden összefoglalni. Ezt azért is tartjuk nélkülözhetetlennek, mert elhangzanak olyan vélekedések, amelyek az egyháznak kivételezett helyzetet szeretnének biztosítani. 1) Az egyháznak ilyen kivételezettsége Isten világi kormányzásának és a felsőbbtség Istentől kapott feladata gyakorlásának jogtalan korlátozása. A Szentírás egyháztól kívánt, több igazságá'-nak minimális követelménye, hogy a 'justitia civilis' megtartásáról kész legyen bármikor számot adni a felsőbbségnek. 2) Az egyház autonómiáját nem sérti, ha a törvényt rá is alkalmazzák, mert az autonómia nem a vétkezés szabadságának, hanem feladata végzése szabadságának biztosítója. 3) Az egyház tekintélyének és hitelességének, megújulási készségének nem az a bizonyossága, hogy vétkeiket titkolja és elleplezi, hanem az, hogy élen jár bűnei

felismerésében, megvállásában, megbánásában és amennyire lehetséges, jóvátételében. Isten az egyházat ebben is példává akarja tenni. 4) A megújulás az igazságos büntetés alázatos vállalásával kezdődik. Méltán ítélné el a közvélemény az egyházat, amely kívül akar maradni vagy fölé akar emelkedni a törvénynek és a társadalomnak, nem pedig közösséget vállalni vele. 5) A népünk ellen elkövetett nyilvános bűnök titokban, „belügyként” való kezelése nem emeli, ellenkezőleg lerontja az egyház tekintélyét. Egyházi belügyként kezelhetők a tanításra és életvitelre vonatkozó olyan ügyek, amelyeket az Egyházi Törvények és a Lelkeszi Becsületszékek szabályoznak” (Ker. Igazság, 1992. Nyár, 15. lap). – Úgy gondolom, ez az állásfoglalás nyolc év alatt sem veszítette el aktualitását.

d. Végül, de nem utolsósorban szólni kell még azokról a gondokról is, amelyek témánkkal kapcsolatban az *igehirdetés területén* jelentkeznek. Az első és egyik legsúlyosabb ezek közül az, amikor az igehirdető az evangéliumból törvényt csinál. Ez történik akkor, amikor például „a hitet engedelmességgként definiálják” (vö. Elert: Gesetz und Evangelium, i.m. 168. lap). Méltán hangsúlyozza Elert (uo.), hogy a hitet „a lutheri hitvallások fiduciának értik, és az „új engedelmségen” a hit révén merészelt, de éppen ezért vele nem azonos jó cselekedeteket értik”. Az engedelmségnek a hit szinonimájaként történő értelmezése – a református teológia hatására – nem ritkán fedezhető fel evangélikus igehirdetésekből is. Ez persze nem korunk sajátossága. Ma is jelentkezik viszont a diakóniai teológiának az igehirdetést (is) torzító hatása, amiről Dóka Zoltán Summa summarum c. tanulmányában (Ker. Igazság, 1989. június, 44-57. lap) így ír (53. lap): „A diakóniai teológia... nem idegen testként erőltette bele a prédikációba a politikumot, hanem a krisztológia kerülőútján. A krisztocentrikus prédikáció igénye megmaradt, de megváltozott a Krisztus-kép. A „Krisztosz Diakonosz” megmaradt ugyan a bűnös ember Megváltójának, de már nem ez az evangéliumi Krisztus volt a prédikáció alfája és omegája, hanem meg kellett osztania központi helyét azzal a másikkal, aki diakóniájával példát adott a „diakóniailag strukturált” egyház és az egyes keresztyén társadalmi, politikai diakóniájára. És ezzel – bár más fogalmi köntösben – visszatért a liberális teológia és a kultúrprotestantizmus „erkölcsi példakép”-Jézusa a szószékeinkre. A prédikáció súlypontja, csattanója itt már nem a Chritus pro nobis, hanem a Chritus per nos. Nem az evangélium, hanem a szociáletika. Ez a prédikációs modell van jelen ma is mindenütt, ahol az evangélium után jön egy ,de ez csak fele a dolognak!’ és ez a ,de’ az evangélium érvényét a diakónia függvényévé teszi, vagyis törvényt csinál az evangéliumból. És ezzel visszajára fordul a páli sorrend: nem a törvény vége, telosza Krisztus, hanem Krisztus vége, telosza a törvény, az etikum. Azt hiszem, itt van minden teológiai és igehirdetési gondunk, bajunk gyökere és fordulópontja”. – Az evangéliumot törvényre formáló eltévelyedésnél természetesen semmivel sem jobb az, amikor az igehirdetés pusztá erkölcsi tanítássá válik – ha mégoly kegyes formában is –, s teljességgel adós marad az evangélium üzenetével. Krisztus az evangéliumot bírta az egyházra, amit ha mi rosszul hirdetünk vagy nem hirdetünk, sehol máshol nem találhat meg, nem kaphat meg a „hiábavalóságnak”, a „romlandóság szolgálatának” alávetett világ (Róm 8,20-21).

* * *

Befejezésül még egy kérdés, amit talán a legelején kellett volna feltenni: Végül is mi az értelme ennek a témának és a vele való foglalkozásnak? Teológiai szövegszálhasogatás a törvény és evangélium, a lutheri kettős kormányzás kérdéseit boncolgatni? Meggyőződése, hogy nem. Hanem az, hogy magunkat mint keresztény emberek és mint egyház jól értsük, s szolgálatunkat jól, jobban végezhessük.

A reformáció közelgő ünnepére:

„...az egyháznak reformációra van szüksége, és ez nem egy embernek, a pápának, sem a sok bíborosnak a dolga, amint ez a legutóbbi zsinaton bebizonyosodott, hanem az egész világe, sőt egyedül Istené. E reformáció idejét egyedül az ismeri, aki az időt teremtette. Addig a teljesen nyilvánvaló hibákat el nem tagadhatjuk. A kulcsok hatalmával visszaélnék, pénz- és dicsőséghajhászat szolgálatára fordítják, és rés támad a gáton: nincs erőnk, hogy betömjük azt. A mi gonoszságaink méltók hozzánk, és kinek-kinek teher a maga beszéde... Mert csak fokozza a bajt, ha ijesztéssel némítják el az embereket. Mennyivel jobb volna, ha arra oktattánk őket, hogy az Istennek eme haragját megszívelve, imádkozzanak az egyházért, és az efféle dolgokat a jövőendő reformáció reményében tűrjék el...”

(Luther: A 95 tétel magyarázata)

* * *

„Mi a reformációval kapcsolatban sokszor emberi neveket emlegetünk. Jól van ez így. Szabad nekünk hálás szívvel megköszönni, hogy Luthert adta nekünk. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy nem emberek végezték el a reformáció munkáját. Ahol reformáció indul meg emberek, gyülekezetek, népek életében, ott mindig Isten Szentlelke van munkában.”

(Ordass Lajos 1956. október 31-i igehirdetéséből)

Zászkaliczky Tamás

Johann Sebastian Bach ma is prédikál

Bach halálának 250. évfordulóján

Johann Sebastian Bach, a lipcsei *Thomascantor* a vasárnapi istentiszteletre készül. Előveszi elődjének, Johann Kuhnaunak ötszólamú motettáját: *Tristis est anima mea*. Az a *capella* kórusműhöz a szokásos vonóshangszereken kívül két oboaszólamot is társít, és a latin szöveget németre cseréli: *Der Gerechte kommt um*. A kor szokásos gyakorlata ez, mindent az adott szükséglethez és lehetőséghez igazítani. A mű szerkezetéhez, harmóniai felépítéséhez nem nyúl, látszólag minden változatlan. A figyelmes szemlélő, aki a két művet hangról hangra összevetheti, mégis észrevehet egy eltérést. Amikor a szövegnek az a mondata hangzik fel: *Die heilige Leute werden aufgerafft*, Bach a középső szólamba beleszövi a B-A-C-H motívumot. A hallgató a polifónia sűrűségében ezt nem hallja meg, ez a mélyen hívő szerző rejtett fohásza teremtményéhez: ragadj engem is magadhoz.

Az ősök és a család

Nincs a zenetörténetnek még egy alakja, akinek családjával a történetírás annyit foglalkozott volna, mint J. S. Bachéval. Valóban a Bach-nemzetség a muzsikuskok sokaságát adta a világnak: városi muzsikuskok, udvari zenészek, templomi orgonisták és karnagyok Thüningiában. Sokan közülük kiváló zeneszerzők is voltak. A család szeretete, a családi hagyományok ápolása, az ősök tisztelete és emléküik ébrentartása fontos volt számukra. Ennek köszönhető az is, hogy olyan sokat tudunk róluk. Maga Johann Sebastian gyűjtötte össze felmerőinek kompozícióit, és ő volt az, aki 1735 körül egy családi krónikát állított össze: *Ursprung der musikalisch-Bachischen Familie*. Ez a krónika az úkapáig, Veit (Vitus) Bachig (†1619) megy vissza a családfán: „Veit Bach magyarországi pékmester és molnár, a 16. században kénytelen volt lutheránus hite miatt elmenekülni Magyarországról”. A család valójában thüningiai eredetű, Vitus Bach péklegény korában kerülhetett Magyarországra, Pozsonyban működött, de az ellenreformáció üldözéseinek következtében visszaköltözött hazájába. Hite fontosabb volt számára. Ezzel nem volt egyedül a Bach-családjában. A lutheránus hithez hűségesen ragaszkodott Johann Sebastian édesanyjának, Elisabeth Lämmerhirtnek családja is. A család Sziléziában élt, amíg 1620-ban a protestáns üldözés nem kényszerítette őket arra, hogy áttelepüljenek Thüningiába. Így apai és anyai ágon is konok lutheránusokat mondhatott őseinek Johann Sebastian, aki Eisenachban született, Johann Ambrosius (1645-1695) városi zenész fiaként 1685. március 21-én. Mély szimbolikus értelmet láthatunk abban, hogy a március 23-án lezajlott keresztelest az eisenachi Szt. György-templomban tartották. Ennek a templomnak a szószékén mondta el kemény prédikációját Luther 1521. május 3-án a worms-i birodalmi gyűlésről visszatérőben, e templom és város fölött magasodik Wartburg vára, ahol a szentírást fordította németre és ahol néhány fontos korálja is született. E templom volt az eisenachi Bachok működésének központja. Itt volt

orgonista Johann Ambrosius unokatestvére, Johann Christoph Bach (1642-1703), aki kitűnő kantátákat és orgonaműveket hagyott ránk.

A lutheránus hit és a lutheránus egyházzene volt az a szellemi erő, amely ezt a muzsikusaladatot sok-sok nemzedéken keresztül irányította.

A tanuló fiú

A gyermek Johann Sebastiant Johann Christoph tanítja orgonálni, akiről a történetírás megjegyzi, hogy orgonáján legalább öt obligát szólammal szokott játszani, ezek szerint nagy része lehetett Johann Sebastian polifon tudásának a megalapozásában. Hegedülni édesapjától tanult Bach, ezen kívül 8 éves korától az eisenachi deák-iskolát látogatta, ahol nemcsak a skolasztikus tantárgyakban vált ki, hanem hamarosan az iskolai kórusnak, az istentiszteleteken motettákat és kantátákat éneklő *Chorus Symphonicus*-nak is tagja lett. Az otthon meleg szeretete azonban nem sokáig vette körül a fiút. Kénc esztendőskorában elvesztette édesanyját, egy évre rá édesapját is. Ekkor a család sietett segítségére. Magához vette őt édesbátyja, akit szintén Johann Christophnak hívtak (1671-1721) és Ohrdruf városának az orgonistája volt. Nem egyszerűen csak otthont nyújtott öccsének, hanem a zenei tárgyakban a legfőbb mestere is volt, hiszen ő maga a nagy orgonista és zeneszerző Johann Pachelbel tanítványa volt egykoron. Johann Sebastian az orgonaépítéssel területén is gyakorlati tapasztalatokat szerzett, amikor végigkísérhette figyelemmel egy új orgona megépítését bátyja templomában. Később korának egyik legnagyobb orgonaszakértője lett, ez a tudása is szinte gyermekkorában gyökerezett. Ohrdruf nevezetes latin iskolájába járt, itt alapos oktatást kapott latinból és a lutheri ortodoxiából is. Az eziránt való érdeklődés elkísérte őt élete végéig. Szinte az egyetlen komponista volt, aki képezte magát ezen a területen, teológiai könyveket gyűjtött és olvasott. Így érthető meg, hogy Bach egyházzeneje nem egyszerűen csak az evangélikus liturgia gazdagodását szolgálja, hanem milyen mélyen gyökerezik a lutheri teológiában, így teológiailag is mindig megalapozott.

Öt esztendő után Johann Sebastiannak szűk lett bátyjának otthona, akinek közben saját gyermekei születtek, így – ahogyan az iskolai anyakönyv 1700 márciusában megjegyzi – „szálláshely hiánya miatt Lüneburgba távozott”. Az észak-németországi Hanza város gazdag zenei múlttal rendelkező *Michaelis-Schule*-jének diákja lesz, egyszerűen mind tagja az iskola legjobb kórusának, a *Mettendorfer*-nak. Ez a kórus látta először a muzsikával a Szent Mihály-templom istentiszteleteit. A gimnázium kottatára korának egyik leggazdagabb zenei gyűjteménye lehetett, a mintegy 175 szerző 1100 kéziratos kompozíciója komoly segítséget nyújtott a fiatal muzsikusként ahhoz, hogy alaposan megismerje a régebbi egyházi kórusirodalmat is. Ugyanakkor nemcsak mint énekest, hanem később mint hegedűst és orgonistát is alkalmazták az iskolai együttesben. Ami a nem zenei tárgyakat illeti, az ortodox lutheránus szellemet képviselő iskolában nagy hangsúlyt helyeztek a retorika, logika, latin, görög és természetesen hittan tanítására is.

Bach orgonazenéjének szempontjából döntő jelentősége volt annak, hogy a lüneburgi *Johannis-kirche* orgonistája éppen Georg Böhm (1661-1733), a századforduló egyik legjelentékenyebb orgonistája és komponistája. Különösen a korál-

zenében alkotott jelentőset. Valószínűleg szoros kapcsolat alakult ki Johann Sebastian és Georg Böhm között. Bach korai orgonaművei elárulják a Johannis-Kirche orgonistájának hatását. Bach fiának, Carl Philipp Emenauelnek egy 1775-ös levele pedig tanúskodik édesapjának Böhm iránti bámulatáról.

Valószínűleg Böhm hatására történt az is, hogy a fiatal Bach 1701-ben Hamburgba megy Johann Adam Reinken, a Szent Katalin-templom orgonistájának meghallgatására. Reinken ekkor már az észak-német orgonista-iskola vezető alakja, különösen is az improvizáció művészetének nagy mestere. Nemcsak a mester nagy tudása, hanem fantasztikus orgonája is óriási benyomást tett Bachra. Ez az egyetlen orgona, amelyről feljegyezték Bach dicséret szavait. (Bach később is, kötheni karmester korában még egyszer felkeresi az akkor már közel 100 éves Reinkent.) Hamburg ekkor zenei tekintetben egyébként is az egyik legérdekesebb német város, Johann Sebastian valószínűleg az operaelőadásokat is meglátogatta. A jelek szerint többször megtette ezt a hamburgi utat.

A lüneburgi időszaknak fontos epizódja, hogy Bach a Lüneburghoz közeli Celle kastélyában bizonyos rendszerességgel meghallgathatta a híres hercegi zenekart, amely javarészt francia művészekből állt. A Bach életrajzok egyik legfontosabbika, a mester halála után 4 évvel, 1754-ben megjelent *Nekrológus* szerint: „Bach ezzel alaposan elsajátította a francia zenei ízlést, amely az akkori Németországban még újdonságnak számított”. Francia hangszeres zenét és orgonakompozíciókat is hallgathatott, ezekről fennmaradt sajátkezü másolatai is tanúskodnak. Későbbi tanítványaitól tudjuk, hogy Bach a francia mesterek közül különösen is François Couperint nagyra becsülte, és annak darabjait tanítványaival is játszatta.

A fiatal mester

Két és fél esztendő után Bach befejezi tanulmányait Lüneburgban. Felébredt a vágy benne, hogy a maga gazdája legyen. Nem megy egyetemre, hanem visszatér szűkebb szülőföldjére, Thüringiába, ahol egy rövid weimari kitérő után Arnstadt-ban a *Neue Kirche* orgonistájának tisztségét nyeri el. A nekrológus ezt mondja itteni munkájáról: „Itt mutatkoznak meg Bach szorgalmának első gyümölcsei az orgonajáték és a kompozíció művészetében, amelyet legnagyobbreszt az akkor híres és tudós komponisták műveinek tanulmányozásával megfeszített szellemi munkával sajátított el.”

Az ekkoriból származó fennmaradt műveinek sora azt mutatja, hogy Arnstadt-ban érett művésszé vált. Az istentiszteleti orgonáláson kívül csupán a gimnázium diákkórusának vezetése tartozott feladatai közé, így maradt ideje komponálásra és orgonálásra. Ezenkívül egy fontos utazásra is lehetősége nyílt. A nekrológust idézve: „Bachnak az a törekvése, hogy művészi orgonajátékot hallgasson Arnstadtban is hatalmasan erőt vett rajta; ezért gyalog elzarándokolt Lübeckbe, hogy az ottani *Marienkirche* híres orgonistáját, Buxtehudét hallgathassa. Nagy okulására közel negyedévet töltött Lübeckben, és utána megint visszatért Arnstadtba.

Nemcsak Buxtehude orgonajátékát akarta meghallgatni a fiatal mester, hanem a messzeföldön híres esti hangversenyeket, az ún. *Abendmusikent*, amelyeket Buxtehude a Szentháromság ünnepét követő két vasárnapon, továbbá ádvent második, harmadik és negyedik vasárnapján vezényelt a Marienkirche-ben. Egy korabeli írás szerint: „ily módon lehetett zeneszóval a legjobban hálát adni az év

végén a Mindenhatónak valamennyi kegyéért, amiben híveit részesítette.” Buxtehudenek 40 tagú zenekar állt rendelkezésére és kitűnő kórus, a hangversenyeken előadott kantáták és a mester orgonajátéka túlszámalyta Bach legmerészebb elképzeléseit is.

Sem a véletlennel, sem a szerencsével nem magyarázható, hogy Bach mindenhez hozzájuthatott, ami fontos volt a zeneművészet területén. A Gondviselő irányítása kellett ahhoz, hogy pátriájából való kimozdulás nélkül megismerhette a legfontosabb stílusokat és zeneszerzőket Európában. Fivérén keresztül megismerte Pachelbelt, személyesen találkozott Böhmnel, Reinkennel, Buxtehudeval. Cellében hallotta a korabeli francia komponisták műveit, évekkel később pedig Weimarban olasz kompozíciókhoz jutott, amelyekből számos átiratot készített. Amíg kortársai hosszú vándoréveken keresztül ismerték meg Európát, addig Európa Bachhoz jött.

Az északi mester orgonafantáziái és hatalmas korálfeldolgozásai termékeny hatással voltak a fogékony Bachra. Az előljárókkal megbeszélte 4 hét helyett 4 hónapos távollét után tért haza Lübeckből. Nyilván Buxtehude hatására megváltozott orgonajátékának stílusa, sokat improvizált az istentiszteleteken. Előjárói a hosszú távolmaradáson kívül ezért is szemrehányást tettek neki: „összeszavarja a sok furcsa variációval”. Egyéb, különösen is a kórusal való munkájával kapcsolatos nézeteltérések feszült helyzetet teremtettek, így Bach elfogadja Mühlhausen városa Szent Blasius-templomának orgonista állását. 1707 szeptemberében át is költözik új helyére.

1707 októberében megnősül. Élettársat is a családból választ, felesége Maria Barbara Bach (1684-1720) másodfokú unokatestvére, a korábban elhunyt Michael Bach (1648-1694) gehreni orgonista lánya. A 22 éves fiatal muzsikusz házasságkötése jelképezi azt, hogy Bach emberi vonatkozásban is érett férfinak érzi magát, és aki már 10 éves korában árvaságra jutott, saját otthont kíván teremteni. Házasságukból 7 gyermek születik, 5 fiú és 2 lány, közöttük két zseniális muzsikusz, Wilhelm Friedemann (1710-1784) és Carl Philipp Emanuel (1714-1788). Ez utóbbi Nagy Frigyes udvarának muzsikusa, majd Hamburgban zeneigazgató. A Szent Blasius orgonistája egyben a város zenei életének vezetője is. Az istentiszteleti orgonáláson kívül Bach hatalmas énekkari kompozíciókkal vonja fel magára a figyelmet, sőt saját költségén új művek megszerzésével segíti a kórus munkáját. A *Gott ist mein König* kantátáját a mühlhauseni új polgármester és tanács beiktatására írta. A tanács azzal becsülte meg a művet, hogy nyomtatásban kiadatta. (Bach későbbi óriás kantátá terméséből, a mintegy háromszáz kantáta közül egy sem jelent meg életében.) A templom orgonájának javítására és bővítésére tett javaslatát elfogadva a tanács Bachra bízta a munka irányítását is. Nemcsak saját templomának zenéjével törődött, hanem segítette a környező falvak zenei színvonalának emelését is. Bach nagy terveinek megvalósítására mégsem maradt idő, alig egy év múlva elbocsátását kéri az állásából. A beadvány szövege a távozás okát a művészi terveivel szemben felmerült ellenállásban jelöli meg. Való igaz, Mühlhausen ebben az időben a pietizmus fellegvára. A mélyen hívő Bach számára a pietizmus egyáltalán nem idegen – későbbi kantáta-szövegei is erről tanúskodnak –, de ez akkor és ott valóban nem kedvezett a templomi muzsikának. Mindenesetre felmondó beadványa jól tükrözi azt a törekvést, amely egész életére érvényes maradt: „Mindig egy célra függesztettem tekintetemet, hogy ...a legjobb akaratú jól regulázott egyházi zenélést folytassak Isten dicsőségére”.

A nagy orgonista

1708-tól Bach a weimari herceg, Wilhelm Ernst szolgálatába lép. Udvari orgonista és kamaramuzsikus, majd 1714-től koncertmester. Új gazdája buzgó lutheránus, aki maga is fontosnak tartotta az Isten dicsőségére megszólaló zenét. Az udvari kápolnában naponta tartottak istentiszteleteket, itt Bachnak kellett orgonálni és a koncertmesteri kinevezése után komponálnia is. Az orgonista Bach épp Weimarban érte el a legmagasabb csúcsokat. Itt keletkeztek legnagyobb orgonaművei, a nagy *prelúdium és fúgák, tokkáta és fúgák*, vagy a méltán híres *c-moll passacaglia*.

Gyakran játszott más városokban és udvarokban, így híre elterjedt egész Németországban. Érdekes, hogy kortársai és a közvetlen utókor is elsősorban mint orgonistát ismerték el és kevésbé zeneszerzői nagyságát. Legendák jártak és hiteles beszámolók is megerősítik fantasztikus virtuozitását és improvizációs tudását. Egy kasseli szereplésről így emlékeznek meg: „Lábai úgy repültek a pedálok felett, mintha szármnyuk lett volna s mennydörgéshez hasonló hatalmas hangok dübörögtek az egész templomon át. Ez akkora csodálkozással és bámulattal töltötte el Frigyes trónörököst, hogy lehúzta ujjáról drágakövekkel ékes gyűrűjét és átnyújtotta Bachnak alighogy a hangok elnémultak. Ha csupán a két lábának ügyessége ilyen ajándékhoz juttatta Bachot, vajon mit adott volna neki a herceg, ha még a kezeit is használja?” Már jóval halála után fia, Philipp Emanuel így tudósít apja orgonálásáról: „Egy-egy orgona kipróbálásánál legelőször is kihúzta valamennyi regiszterét és a teljes művön játszott. Tréfásan úgy mondotta, tudnia kell, vajon jó-e a hangszer tüdeje. Miután a vizsgálat befejeződött, rendszerint előadói képességei bemutatásával mulattatta magát és a jelenlévőket... Kiválasztott valamilyen témát, és azt az orgona-kompozíciók megannyi különböző formájában játszotta el, soha nem változtatva a témát, mégha akár két órán át vagy annál is tovább orgonált megszakítás nélkül. Először prelúdium és fúgákat dolgozta fel a témát, azután a regisztrálás művészetét mutatta be három- és négyzólamú feldolgozásban, majd egy korál következett, amelynek melódiáját játékosan fonta át a legváltozatosabb módokon kidolgozott eredeti tematikus anyag. Végül a befejezést egy fúga szolgáltatta a teljes orgonán és ebben vagy az első témának valamilyen másféle feldolgozása dominált, vagy pedig egy – esetleg két – újabb téma vegyült el vele.”

Orgonaszakértői tekintélye miatt sokszor kapott meghívást átépített vagy új hangszerek ellenőrzésére. Ugyancsak Philipp Emanuelét idézzük: „Soha senki sem tartott olyan kritikus és beható orgonapróbákat, mint valamikor édesapám. Az orgonaépítés művészetének minden csínját-bínját tökéletesen ismerte. Ha az orgonaépítő becsülettel dolgozott és ráfizetése volt a munka során, akkor rábírta az építetőket, hogy utólag megtoldják a kialakított munkadíjat.” Hogy a kortársak hogyan vélekedtek magukról az orgonakompozíciókról, ezt kevésbé tudjuk. Megérintette-e őket az alkotó-művészet csúcsán járó orgonamuzsika? Megéreztek-e valamit abból az alkotó erőből, amely ezekből a művekből áradt? Jóval később Goethe, miután meghallgatta Bach orgonaműveinek egy részét, így ír: „Olyan ez, mintha az örök harmónia önmagával beszélgetne, ahogy Isten kebelében történhetett kevéssel azelőtt, hogy megteremtette a világot. Annyira meg rázta lelkemet, hogy úgy tetszett, mintha nem lenne többé sem fülem, sem sze-

mem, sem bármiféle egyéb érzékszervem, és nem is volt egyikre sem szükségem.”

Az ún. szabad orgonakompozíciókon kívül számos korálfeldolgozása is keletkezett Weimarban. E művek alapja a lutheránus korál, az a dallamkincs, amelyre Bach művészete is épült. A közösség, a gyülekezet éneke, amely segítségével a Krisztust követők Istenhez fohászkodnak, megvallják bűneiket, és Istent dicsérik a bűnbocsánat kegyelméért. Ezek az énekek az evangélikus egyház nagy kincse. Ennek jelentőségét már Luther is felismerte, tudta, hogy a korál éneklése az istentiszteleteken elősegíti a gyülekezet aktív részvételét a liturgiában, ugyanakkor a templomon kívül az otthoni áhítatokon is használható. Ő maga szerezte számos korálnak a szövegét és dallamát is. A korál jelentőségét a reformáció és a lutheránus egyház szempontjából nem lehet eléggé hangsúlyozni. Friedenthal írja: „...az éneklő reformáció hatalmasabb lett, mint a disputáló és hadakozó reformáció.”

A weimari korálfeldolgozások közül kiemelkedik az *Orgelbüchlein* gyűjteménye. A gyűjteményt 164 korálfeldolgozásra tervezte Bach, de csupán 45 mű készült el belőle. A fennmaradt kézirat címlapja így szól:

Orgona-könyvecske

amelyben az orgonajátékot tanuló oktatást kap arról, hogy miképpen dolgozzon ki különböző módokon egy korált, és ugyanakkor tapasztalatokra tesz szert a pedál használatában is, amit e korálók mindegyikében mint elengedhetetlenül szükségeset kezeltünk.

Egyedül a hatalmas Isten tiszteletére, hogy belőle tanuljon a jövő nemzedéke.

Bach tanítványok egész sorát vonzotta Weimarba, az *Orgelbüchlein* e tanítványok számára is készülhetett. De sokkal több egyszerű pedagógiai gyűjteménynél. A legtöbb műben a korál dallama díszítetlenül, megszakítás nélkül szoprán szólamban szólal meg, azt a többi három szólam kontrapunktikus mozgással támasztja alá. Ebben a három szólamban mondja el véleményét a korál szövegének tartalmáról. Olykor egy-egy korál festői képek alkotására készíti a szerzőt. Három karácsonyi énekben is az aláereszkedő majd ismét felemelkedő gyors futamok a hozzánk örömhírrrel leszálló angyalok mozgását érzékeltetik, a negyedik karácsonyi korál (*Der Tag, der ist so freudenreich*) feldolgozásában a középső szólamok hintázó ritmusa a bölcső ringását idézi. De ezeknél mélyebb gondolatok közlésére is képes Bach. A *Durch Adams Fall* – műben, amelyben a szövege Ádám bűnbeeséséről szól, a folyton szűkített szeptimet lefelé eső basszus-szólam azt az erkölcsi zuhanást érzékelteti, amely az emberiséget egy paradicsom utáni korszakba taszította, míg a hullámvonalú alt szólam a kígyó képét festi. Az egész mű bizonytalan hangnemű, a dúr és moll harmóniak váltakoznak, ahogyan az ember tétovázik a jó és rossz között. Mindez a bűnbeesés és az azóta is jelenlévő bűn következménye, közli velünk Bach.

A *Dies sind die heiligen zehn Gebot* ének feldolgozásában a szerző a korál első sorából (Ez a szent tízparancsolat!) alakítja ki a basszus szólamot, amely makacsul ismétlődik végig az egész műben, pontosan tízszer, a parancsolatok számának megfelelően. Az egy helyben dübörgő, önmagát ismétlő basszus az isteni

parancsolat köbevésettségét és mozdíthatatlanságát szögezi le. Néhány feldolgozásban a gazdag díszítés szinte elrejtí a dallamot, így az *O Mensch, bewein dein Sünde groß* műben is, mintha a bűnét sirató ember rejtene el az arcát. A mű végére érve kromatikus ellenszólással és szokatlan sötét harmóniákkal mutatja fel a bűnünkért lezajlott passiót: „...eljött órája, hogy értünk áldozat legyen és minden vétket felvigyen a kínos keresztfára.”

Az Orgelbüchleinben van olyan mű is, amelynek hallatán először nem értjük a bachi magyarázatot. *Alle Menschen müssen sterben* – kezdődik a korál szövege, és a romlandó, porrá váló test felidézésével folytatódik. Bach művének derűs hangulata, már-már táncos ritmusa mintha nem illene hozzá. Erre magyarázatot egy másik versszak ad: „*O Jerusalem, du Schöne! Ach, wie helle glänzest du!*”, világossá válik a szerző üzenete: a halállal nem befejeződik valami, hanem elkezdődik az „újat kezdés reggele”.

Az Orgelbüchlein minden egyes darabja Bach személyes hangján szólal meg. Én, Johann Sebastian Bach örülök Krisztus születésének, és ujjongok feltámadásán. És mindazt, amit gondolok ezekről, a zenémmel közlöm a hallgatókkal.

A weimari időszak előtt nem sok kantátája keletkezett, de Weimarban 1714-től a koncertmesteri kinevezése után már hivatali kötelessége volt havonta legalább egy egyházi kantátát komponálni. A kantáták alapja a mindig bibliai alapon álló és a lutheri teológiát tükröző szöveg. Erre a gondosan megválasztott szövegre mint biztos alapra építi fel a zenei struktúráját. Az igehirdetésnek ugyanaz a szándéka árad kantátaiból is, mint orgonaműveiből. Szép példa erre az 1714-ben keletkezett „*Weinen, Klagen...*”-kantáta.

A kantáta az emberi szenvedést és fájdalmat vizsgálja. Az első tétel, amely egy szöveg nélküli úgynevezett „Sinfonia” egy oboa-verseny lassú tétele is lehetne. Fájdalmas hangjai előkészítik a második tételt: „*Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen*” – éneklí a kórus a fájdalmasan, kromatikusan ereszkedő basszus szólam felett. Sem a szöveg, sem az ismétlődő basszusmotívum nem hagynak kétséget afelől, kikről van szó. Tizenkétszer ismétlődik a basszus témája, utalva Jézus tanítványaira, de a szöveg is leszögezi: a sírás, a panaszkodás, a csüggedés, az aggodalom a keresztyének mindennapi kenyeré, mindazoké akik „Krisztus jelét hordozzák”. Miért van ez így? A 3. (Recitativo) tétel pontosan megfogalmazza: „Sok nyomorúságon át kell bemennünk Isten országába”, mert – és ezt már a következő alt-ária közli velünk – keresztes és korona összetartoznak. A keresztyén ember magatartását állítja előtérbe a szerző a basszus áriával: „Krisztus követem, nem hagyom el őt soha”. Az ária vezető motívuma már a záró korál első sorát idézi – „Mít Isten tesz, mind jó nekem...”. A követést kánonnal érzékelteti a szerző, ahogyan a kánon hangjai pontosan követik egymást, úgy járhatunk Jézus nyomában. A kánonból a tétel végén, a motívum utolsó megjelenésekor *unisono* lesz, a két motívumból egy, a Krisztus követő már egy ütemben léphet mesterével. De Bach tovább prédikál: „Légy hű” – biztat a tenor ária, és a trombitán megszólal közben egy korál: *Jesu, meine Freude*, szöveg nélkül, de hiszen nem is kell a szöveg, mindenki ismeri: „Jézus, boldogságom,... Te vagy örömöm.” Így fordul Bach kantátájában a fájdalom és szenvedés örömmé. Ennek az örömmek a fényében világlik fel a zárókorál: Mít Isten tesz, mind jó nekem. Ez nem a rezignált bele-törődés hangja, ez a hívő közösség éneke, amely már a mennyei seregek énekét előlegezi.

A pedagógus és családfe

„1717-ben – írja a nekrológus – Lipót anhalt-kötheni herceg, nagy zeneértő és zenebarát meghívta Bachot karmesterének. Állását haladéktalanul elfoglalta és 6 éven keresztül kegyelmes gazdája legnagyobb meglegésére látta el.”

A kötheni udvarban töltött időszak Bach életének harmonikus és igen termékeny része volt. A hercegi zenekarban jól képzett hangszeres muzsikuskok álltak Bach rendelkezésére. A hercegi család a kávinista egyházhoz tartozott, így Bachnak egyházi kantátákat nem kellett komponálnia. Orgonaművet is csak elvétve írt ebben az időszakban. Az egyéb hangszeres műveket azonban ontotta magából, hangszeres műveinek több, mint kétharmad része Köthenben keletkezett. Itt írta többek között a híres *Brandenburgi versenyeket*, a *hegedűversenyeket*, a *zenekari szuiteket*, a *kamaraszonátákat* és sok csembalóművet.

Már Weimarban is számos tanítvány kereste fel Bachot, és innentől kezdve egész élete végéig körülvették őt növendékei. Köthenben már saját fiait is kezdte tanítani, elsősorban a legidősebbet, Wilhelm Friedemann, akinek korán világhíressé vált nagy tehetsége. Neki kezdte írni a *Klavierbüchlein* címet viselő, kis billentyűs darabokat tartalmazó gyűjteményét. E gyűjteményből világosan kiderül a mester pedagógiai módszere, de az is, milyen tehetséges volt és milyen gyorsan haladt Wilhelm Friedemann. Bach egyedülálló a nagy zeneszerzők között abban is, hogy számos nevelési célt szolgáló és remekművekből álló sorozatot komponált. Ide tartoznak a *két- és háromszólamú invenciók*, a *Wohltemperiertes Klavier* vagy a korábban komponált *Orgelbüchlein*. Ezek a művek ma is kikerülhetetlenek a zenepedagógiában, minden kezdő és „kész” muzsikusk mindennapi kenyere. A technikai tanulmányokra szánt művek páratlan művészi alkotásokká válnak Bach keze alatt.

Ma csodálkozunk azon, hogy miért ragaszkodott Bach egész életében tanári feladataihoz, hogy volt még arra is energiája és türelme, hogy az első gyakorlatokkal küszködő kezdőkkel is bajlódjék. Nyilvánvalóan öröme telt a tanításban, mások oktatását nem unalmas robotnak tartotta. J. N. Gerber, Bach lipcei tanítványa elmondja, hogy „legboldogítóbb élményei azok voltak, amikor Bachnak nem lévén kedve az oktatáshoz, inkább azt választotta, hogy leüljön egyik-másik remek hangszeréhez és perceké varázsolja a tovatűnő órákat”. Bach a zenét olyan mesterségnek tartotta, ami tanítható és amit kötelességünk is átadni a következő nemzedéknek. Ahogyan őt édesapja, testvére és más mesterek is tanították, ugyanúgy kell neki is tanítania saját gyermekeit, rokonait és bárkit, aki hozzá fordul. A tudás nem a miénk, azt kaptuk, és hozzátéve a magunkét tovább kell adnunk, nem fordulhatunk üres kézzel utódaink felé. Ezzel a belső késztetéssel magyarázható az a tény, hogy még halálának az évében, 1750-ben is fogadott új tanítványt.

Bach nemcsak képezi tanítványait, hanem gondoskodik is róluk a későbbiekben. Számos dokumentum tanúskodik arról, hogy amikor már elérkezettnek látja az időt, hogyan segíti növendékeit és saját fiait is egy-egy állás elnyeréséhez, és hogyan kíséri figyelemmel további sorsukat. Fiaira nagyon büszke volt, jóllehet egyik-másik időnként okot adott aggodalomra is. Johann Gottfried Bernhard, az 1715-ben született és fiatalon, 24 éves korában elhunyt fia orgonista lett egy kisvárosban, ahol életmódjával kapcsolatban kifogások merültek fel. A következő idézet az aggódo édesapa személyes hangú leveléből egy kicsit bepillantást nyújt

Bach szívébe: „Mindehhez mit szóljak, mit tegyek? Miután semmiféle figyelmeztetés, sem szerető gondoskodás és segítség már nem bizonyult elegendőnek, türelemmel kell viselnem keresztemet s eltévedt fiamat az isteni irgalmasságnak engedem át, abban bízva, hogy az majd meghallgatja bánatos könyörgésemet...”

Lipót herceg nyaranta Karlsbadba utazik üdülésre, kétszer magával viszi karmesterét és néhány muzsikust is. A második utazás idején súlyos csapás éri Bachot. A nekrológus így számol be róla: „Miután első feleségével 13 évig élt boldog házasságban, 1720-ban a herceggel együtt tett karlsbadi utazásáról hazatérve mérhetetlen fájdalommal tudta meg, hogy felesége meghalt és már el is temették. Az elutazáskor még frissen, jó egészségben váltak el egymástól. Útközben nem sikerült őket híradással elérni, úgyhogy Bach kötheni otthonába lépve kapott csak hírt felesége betegségéről, haláláról és temetéséről.” A mintegy harminc évvel később keletkezett nekrológusból is érződik a hirtelen halál döbbenete. Maria Barbaráról csak keveset tudunk. A 36 éves korában elhunyt feleség, a kortársak emlékezte szerint egyszerű, derűs egyéniség volt és méltó társa Johann Sebastiannak. Az édesanya halálakor a legidősebb gyermek 13, a legfiatalabb 6 éves, így Bachnak és gyermekeinek új társra és támaszra volt szükségük. Másfél évvel feleségének elvesztése után Bach 1721 decemberében újra nősül, ifjú felesége a 20 esztendős Anna Magdalena Wilcken. Ő is mindkét ágból muzsikus családból származik, maga is kitűnő szopránénekesnő. Óriási terhet vesz a vállára, hiszen azonnal egy népes család háztartásának minden gondja ránehezedik. Ráadásul korábbi énekesnői állását is megtartja, sőt házimuzsikálásra is futja ideje. Johann Sebastian kétszer is ajándékoz neki egy kis kottáskönyvet, 1722-ben és már Lipcsében 1725-ben, amelybe a számára írt, eleinte könnyebb, később nehezebb csembalódarabokat vezetik be. Ennek alapján kiderül, hogy Anna Magdalenából kitűnő csembalista is vált időközben. Keményen dolgozó és nagyon erőslelkű nő volt, hiszen a megpróbáltatások nem kerültek el a családot. 13 gyermeknek adott életet, és hétszer kellett megállnia csecsemője vagy kisgyermek koporsója mellett. Anna Magdalena *Notenbüchlein*-éből tudjuk, hogyan próbál ilyenkor Johann Sebastian vigasztalást és bátorságot önteni asszonyába, kétszer is beírja a kis kottáskönyvbe Paul Gerhardt énekén alapuló áriájának egy-egy változatát: *Gib dich zufrieden und sei stille*.

Anna Magdalena igazi segítőtársa volt férjének, magára vállalta Johann Sebastian zenéjének időnkénti lemásolását. Megható szimbólumot láthatunk abban, hogy írása lassanként annyira hasonlítani kezd férjéhez, hogy az utókor sokáig nem tudta megkülönböztetni a kettőt. Alapos grafológiai vizsgálatok kellettek ahhoz, hogy néhány, korábban autográfának tartott kéziratról kiderüljön, hogy mégsem a szerző, hanem Anna Magdalena másolata. A legutóbbi kutatások pedig arra derítettek fényt, hogy számos kéziratot közösen készítettek. Egy olyan munkamódszer alakult ki kettőjük között, hogy Anna Magdalena leírta a partitúra vagy szólamanyag nagy részét és Johann Sebastian már csak kiegészítette és feliratokkal látta el.

Anna Magdalena 10 évvel élte túl férjét. Mélyen elszomorító, hogy élete végén elszegényedve, könyöradományokból tengette életét. A lipcsei 'halotti' anyakönyvben 1760. február 29-i keltezéssel ez áll: „Egy koldusasszony, 59 éves, Anna Magdalena, szül. Wilckin, Johann Sebastian Bach, a Szent Tamás-iskola kántorának özvegye a Hfayn-utcából.”

Anna Magdalena gyermekei közül ketten lettek nagynevű muzsikuskok. Johann Christoph Friedrich (1732-1795), aki egész életét a bückeburgi udvar szolgálatában töltötte és Johann Christian (1735-1782), aki Itáliában majd Londonban futott be nagy karriert. A gyermekeit féltőn szerető és nevelő édesanyát mutatja az az ajánlás, amit a Johann Christoph Friedrichnek ajándékozott bibliába írt, amikor a 18 éves fiú elhagyta a szülői házat: „Tartós emlékül és a keresztyén épülés elősegítésére ajándékozta az ő kedves fiának ezt a gyönyörű könyvet Anna Magdalena Bach, született Wülckin. A te hű és jóakarató mamád. 1749. december 25.”

Házasságkötésük, tehát 1721 után változások állnak be a kötheni körülményekben. A herceg nősülése után egyre inkább háttérbe szorul a muzsika az udvar életében, Bach mellőzöttnek érezvén magát változtatni szeretne életpályáján. Fiai egyetemi tanulmányaira is gondolnia kell, ezért egy sikertelen hamburgi állaspályázat után, ahol is a *Jakobikirche* orgonista állását próbálta megszerezni, megpályázza a lipcsei Tamás-templom kántori, egyúttal a városi *director musices* megüresedett állását. Úgy gondoljuk, nem véletlen, hogy nem egy másik zenekarvezetői pozícióra vágyik egy udvarban. Egy olyan muzsikusknak mint ő, akinek tudását fejedelmek ismerték el, akinek sok bámolója és befolyásos barátja volt, bizonyára akadt volna más lehetősége is. De ő ismét templomban akarta szolgálni az Urat, az Orgelbüchlein címlapjának felirata: „Egyedül a hatalmas Isten tiszteletére...” nem formalitás, hanem egy életmű programja.

A hitvalló Bach

Amikor Bach Lipcsében benyújtotta pályázatát, nem őt tartották a legideálisabb jelöltnek. Két másik muzsikust, Telemannt vagy Graupnert szerette volna Lipcse megnyerni. Csupán amikor mindkettő visszalépett, esett a választás Bachra. Bachnak mint orgonistának óriási híre és tekintélye volt ugyan, de mint komponistát nem ismerhették. 1723. február 7-én előadja próbakantátáját Lipcsében (*Jesus nahm zu sich die Zwölfe*), március 26-án, nagypénteken pedig a *János-passiót*. Ilyen hatalmas művek hallatán persze azonnal megválasztják, mégis jellemző a fogadtatásra az egyik lipcsei tanácsnoknak a tanácsülésen elejtett megjegyzése: „Ha már a legjobbakat nem tudtuk megkapni, meg kell elégedni a középszerű jelölttel.”

A Lipcsében töltött 27 esztendő alatt Bach óriási munkát végzett. A Tamás-iskola diákjait zenére oktatta és belőlük kórusokat alakítva egyszerre négy templom rendszeres egyházi muzsikájáról gondoskodott. Minden vasár- és ünnepnap tehát egyidőben muzsikáltak a templomokban, de nagyobb ünnepek alkalmával három napon át még délután is ők szolgáltatták a zenét. Az első és második kórus vasárnaponként felváltva a Thomaskirche illetve Nikolaikirchében kantátákat énekelt, a harmadik kórus az ún. *Motettensinger* a Neukirche istentiszteletein énekelt motettákat, végül a negyedik kórus korálokat a Peterskirchében. Az összesen 54 tagú teljes együttes így csak kivételesen állt a Tamás kántor rendelkezésére. Ilyen alkalom volt a nagypénteki vecsernye, amikor csak egy templomban muzsikáltak. Így érthető, hogy a Bach-passiók nagyobb együttest vehettek igénybe a szokásos kantána-együttesnél.

Ami az istentiszteleten bemutatott műveket illeti, többségüket maga Bach

komponálta. A Lipcsében töltött első karácsony jó bepillantást nyújt Bach alkotéjesítményébe. A három karácsonyi ünnepnap mindegyikére új kantátát komponált, az esti istentiszteleten újonnan készült *Magnificat*-ját adták elő, sőt az újév napjára már új kompozíció készült. A kutatás szerint csak kantátákból öt teljes évfolyamot komponált, mintegy háromszáz művet. (Ezeknek egy része elveszett, nem egészen kétszáz egyházi kantátát ismerünk.) A kantáták mellett a nagyheti passiókról is gondoskodnia kellett, temetésekre motettákat, ünnepi kompozíciókat a városi alkalmakra, a királyi családtagok látogatására és esküvőkre különböző zenéket komponálni. És ehhez a hatalmas mennyiséghez járult műveinek utólérhetetlen minősége.

Úgy tűnhet, ehhez a fantasztikus teljesítményhez a lipcsei körülmények ideális háttérrel biztosítottak. Korántsem volt így! Annyi meg nem értés, gáncsoskodás vette őt körül, ami őt folytonos hadakozásra készítette előjáróival. Gyermekkori barátjához, Georg Erdmannhoz 1730-ban írt levelében ő maga ezt így fogalmazza meg: „...felettes hatóságom annyira szeszélyes, és annyira kevéssé barátja a zenének, hogy csaknem állandó bosszúság, irigység és üldöztetés közepette kell élnem: kénytelen vagyok a Mindenható segítségével másutt szerencsét próbálni.” Nem hagyta ott Lipcsét, de a városi tanácshoz intézett hadakozó és protestáló beadványai szinte szó szerint ugyanúgy fogalmazzák meg törekvését, amit még fiatalon a mühlhauseni előjárókhöz intézett leveléből ismerünk: mindent a „jól-szervezett egyházzene” érdekében az Isten dicsőségére. Ez a hite tartotta meg őt pályáján, és az a meleg családi-tanítványi háttér, amelyről ugyancsak az Erdmannhoz idézett levélben ír: Fiaim „valamennyien született muzsikások és biztosíthatom Nagyságodat, hogy családomból igazi énekes és hangszeres koncertegyüttest tudok alakítani, mert mostani feleségemnek szép tiszta szoprán hangja van, és legidősebb leányom sem éppen ügyetlen a zenében.”

Az egyházi műveken kívül más kompozíciók megírására és előadására is nyílt alkalma Bachnak. 1729-től elvállalja a lipcsei *Collegium Musicum* vezetését, ezt valamikor még Telemann alapította. Ebben a társaságban 15-20 ügyes hangszerjátékos csoportosult, akik hetente egyszer összejövve muzsikáltak. Itt alkalma volt Bachnak a Köthenből hozott sok kamarazenejét előadni. De itt adták elő világi kantátáit, csembalóversenyeit, és valószínűleg itt szólaltak meg az új szóló-csembalódarabok is.

Számos jel mutat arra, hogy Bach élete utolsó periódusában szerette volna összegezni mindazt, amit ő művészetében elért. Így ír olyan műveket és állít össze olyan ciklusokat, amelyek nem a mindennapi előadói praxist célozzák meg. Ide tartozik a Nagy Frigyes porosz király témájára írt *Musikalisches Opfer*, amelyet kinyomtatattott. Hasonlóan foglalkozott hatalmas fúgasorozatának, a *Die Kunst der Fuge*-nak kiadásával is, ennek befejezését halála megakadályozta. A Fuga művésze torzó maradt, az utolsó tétel befejező szakasza vagy nem készült el, vagy pedig elveszett, de még így is egyike az emberi szellem legnagyobb alkotásainak.

A *h-moll misével* hosszú éveken át foglalkozott. A Kyrie-Gloria rész elkészülte után, 1733-tól majd haláláig dolgozott vele, végső stádiumát 1749 októberében állítja be. Lényegtelennek tűnik, hogy gondolt-e egyáltalán előadásra. „Közel a véghez, ő ezzel a művel – jobban, mint bármelyik másikkal – a keresztyén hit alapszövegével szemben érzett belső kötelezettségnek tett eleget.” (Martin Petzoldt).

Ez az összefoglalás igénye készítette őt arra, hogy billentyűs műveinek gyűjte-

ményét kiadja *Klavierübung* címmel négy kötetben. Ezek tartalmazzák a *csembaló-partitákat*, az *Olasz koncertet és a Goldberg-variációkat*. A harmadik kötetben orgonaműveket találunk: a nagy *Esz-dúr preludium és fuga* korálfeldolgozásokat kereteznek. Az 1739-ben megjelent kötetben mintha ismét a pedagógus jelentkezne, hiszen a korálfeldolgozások szinte mindegyike más és más típust képvisel, amelyek a különösen fontos lutheránus egyházi énekek dallamát feldolgozva az istentiszteleti orgonazene mintapéldáiul szolgálnak. A sorozat egy zárt, logikusan összefüggő ciklus.

A kötet címének tanúsága szerint a *Klavierübung* III. részében feldolgozott énekek két csoportra oszlanak: katekizmus-énekekre és más énekekre. Ez utóbbiak a német *Kyrie* (Kyrie, Gott Vater in Ewigkeit – Christe, aller Welt Trost – Kyrie, Gott heiliger Geist) és *Gloria* (Allein Gott in der Höh sei Ehr), amelyek a lutheri istentisztelet bevezető szakaszát képviselik. Katekizmusában tanításának fő tételeit öt részben fejtí ki Luther és Bach ennek megfelelően állítja össze a gyűjtemény koráljait. E tételek: 1. a tízparancsolat (Dies sind die heiligen zehn Gebot), 2. a hit (Wir glauben all an einen Gott), 3. a miatyánk (Vater unser im Himmelreich), 4. a keresztség (Christ, unser Herr, zum Jordan kam) és 5. az úrvacsora (Jesus Christus, unser Heiland, der von uns). Ezt az öt katekizmus-éneket Bach egy hatodikkal egészíti ki: Luthernek a 130. zsoltár alapján írt bűnbánati énekével (Aus tiefer Not schrei ich zu dir), amelyet a keresztség és úrvacsora – mint szentségek – énekei közé iktat. Miután a bűnbánat Luther tanításában igen fontos helyet foglal el, ennek az éneknek a felvétele egyezik a lutheri tanok szellemével.

A korálok jelentősége a kantátákban és passiókban is egyértelmű. Bach zenéje és hallgatója nem a szokásos mű és közönség viszonyban áll egymással. Bachnak nincs szüksége közönségre, ő közönséget teremt. Ezt nem utolsósorban a gyülekezeti énekkel, a korálokkal éri el. A kantáták gondolatmenetébe, a passiók történetébe beillesztett és gondosan kiválasztott korálvers a keresztyén közösség reakcióját képviseli. Így nem maradhat a hallgató, a gyülekezet tagja a külső szemlélő kényelmes helyzetében. Szép példáit találjuk ennek a János-passióban. Amikor a főpapok előtt álló Jézust megütik, Jézus kérdése után – ha igazat szóltam, miért ütösz engem? – Bach megszakítva a cselekményt egy korált iktat be a műbe: Ki ütött téged Uram? Hiszen Te nem ismeresz bűnt. Én és az én vétkeim...

Később Pilátus hasztalan igyekszik Jézust elengedni, a keresztyén közösség így ad választ egy korálon keresztül: A Te fogságod által, Isten Fia, kapjuk meg a szabadságunkat.

Hasonló példák bőven akadnak a Máté-passióban is. A tömeg Pilátus kérdésére – „mit tegyek akkor Jézussal?” – így kiált: „Feszíttessék meg!” Az erre válaszoló korál a gyülekezet vallomása: Milyen csodálatos is ez a büntetés! A jó Pásztor szenved a juhokért. De talán a legszebb pillanata a passiónak, amikor az evangélista bejelenti Jézus halálát. Nem gyászzené következik, hanem siratókórus, hanem egy korál: Ha nekem egyszer el kell válnom és a halált elszenvednem, ne hagyj el engem! Ezzel a korállal Bach túlmutat a passión. A szenvedéstörténet és Bach műve ugyan befejeződik a sír lepecsételésével, de az a korál arról szól, hogy az imént meghalt Krisztus erősebb a halálnál. Nagypéntek húsvét fényében nyer értelmet.

Bach nemcsak gyönyörködtetni akar minket. Bachnak mindig üzenete van számunkra. Tulajdonában volt az ún. *Calov-biblia*. D. Abraham Calov a lutheri teológiának nagy tudósa volt, aki 1681-ben Wittembergben egy háromkötetes bibliát adott ki, ellátva Luther magyarázataival. Ez a biblia nagy befolyással volt a zeneszerzőre, Bach maga is helyenként egy-egy megjegyzéssel látta el a lapok margóján.

A Krónika II. könyvének 5. fejezete a jeruzsálemi templom felszenteléséről szól. A 13. versben az ének és hangszerek dicsérik az Úr irgalmasságát. Ehhez a részhez Bach odairja: „Bey einer andächtigen Musique ist allezeit Gott mit seiner Gnaden Gegenwart”. És ellátja még a két betűvel: NB: Nota bene, jól jegyezd meg!

Az utolsó szakasz

Bach életének utolsó szakaszáról a nekrológus ezt írja: „Bach látása születésétől fogva gyenge volt, s e tanulmányaiban tanúsított hallatlan buzgalma folytán, amikor – különösen fiatal korában – éjszakákon keresztül félhomályban dolgozott, még jobban meggyengült. Élete utolsó éveiben ez a baja rohamosan rosszabbodott. Ekkoriban szellemi és testi erejének még teljesen birtokában volt és minthogy barátai közül többen nagy reménységgel tekintettek egy (akkoriban Lipcsében időző) külföldi szemorvos működése elébe, Bach ráállt, hogy szembáját operációval gyógyíttassa. Ez a műtét azonban, bár meg is ismételték, nagyon szerencsétlenül végződött. Nemcsak látásától fosztotta meg őt, hanem az ártalmas gyógyszerek és kezelések használata Bach addig egészséges szervezetét is teljesen tönkretette, úgyhogy utána teljes fél éven át majdnem állandóan betegeskedett.”

Megrendült egészsége ellenére Bach komponált. Fennmaradt egy csodálatos kéziratos gyűjteménye, az ún. „lipcsei gyűjtőmappa”, amelybe saját kezűleg vett be orgonaműveit. A 6 orgonaszonáta mellett 18 nagy korálfeldolgozás és a Luther karácsonyi énekére, a „*Memmyből jövök most hozzátok*” dallamára írt ún. kánonvariációk találhatók benne.

Az utolsó darabok azonban már nem az ő kézírásával szerepelnek. Majdnem vakon diktálja őket. A legutolsó korál befejezetlen. Ennek a korálnak egy korai változata szerepel a weimari Orgelbüchleinben: *Wenn wir in höchsten Nöten sein*. A bajban, a szükségben lévő ember fohásza ez a mű. Ezt a kompozíciót élete végén ismét előveszi és kibővíti. Ennek az új változatnak a kéziratát elvesztett. Mégis ismerjük, a befejezetlenül maradt Kunst der Fuge kiadásának a végén szerepel. Ez a változat azonban nem azonos a „gyűjtőmappába” diktált változattal. A diktált változat a későbbi, a végső verzió, talán az utolsó napokban készül és mindössze csak 25 ütemet diktál le Bach. Ha összevetjük a másik verzióval, néhány eltérés derül ki a kottaszövegben. Szép példa arra, hogy még akkor is javítgatott, tökéletesített rajta. De a legfeltűnőbb különbség, hogy Bach megváltoztatta a címét. Az ének kezdő sora helyett, egy másik versszakból emel ki egy mondatot: „*Vor deinen Thron tret ich hiermit*”. A szerző gondolata és szándéka egyértelmű. A halálát közeledni érző Bach a teremtőjéhez fordul: Íme, trónusod elé lépek.

1750. július 22-én, szerdán a Bach-család Johann Sebastian gyóntató papját, D.

Christoph Wolle-t hívhatja. A már teljesen vak ember úrvacsorázni kíván. Wolle megérkezik és az úrvacsora-asztal elkészítése után a 25. zsoltárból olvas: „Hozzád emelem, Uram, lelkemet!... Eláradtak szívemnek szorongásai, nyomorúságaimból szabadíts meg engem.” A beteg együtt mondja vele Dávid imádságát. Körbeveszik a családtagok, Anna Magdalena és a gyermekek. „Vegyétek, egyétek...”

„1750. július 28-án este negyed kilenc órakor, életének 66. évében békéen elhunyt.” Bach Isten trónusához lépett.

Július 30-án, a *Johanniskirche* melletti temetőben temették el Bachot. Sem sírkő, sem más nem jelezte a sírdombot, így majd egy századdal később Robert Schumann hiába kereste azt. 1894-ben mégis megtalálták a sírt. Egyrészt egy 1750-ből származó számla vezetett nyomra, amely arról szól, hogy Bachot tölgyfakoporsóban temették el, másrészt egy szájhagyomány útján fennmaradt információ, amely szerint a sír a *Johanniskirche* déli kapujától 6 lépésre található. A felújított *Johanniskirchében* helyet kapott Bach koporsója is. A második világháború bombázásai azonban lerombolták a templomot. Amikor már világossá vált, hogy nem is építhetik újjá, 1949-ben Lipcse szuperintendense elrendelte a Bach-koporsó átszállítását a Tamás-templomba. (Ezzel megelőzte a kommunista városvezetés tervét, akik 1950-ben, a Bach-jubileum évében egy Bach-mauzóleumot akartak a Tamás-templomon kívül felépíteni.) Johann Sebastian Bach hazaérkezett templomába.

Kicsoda Johann Sebastian Bach?

Bach sokféle jelzőt kapott már az utókortól. A „minden idők legnagyobb komponistájának” hatása az európai zenére felmérhetetlen. Nincs muzsikos, zeneszerző, zenekedvelő, aki ki tudná vonni magát hatása alól. A zenét tanuló diáknak elkerülhetetlen, évszázadok muzikusai zenéjén nevelkednek. Hangversenytermekben, templomokban szerte a világon rendszeresen hallani muzsikáját. Kicsoda ő? Ő az „időtlen nagyság”, aki évszázadokon keresztül is hat és nem ismer országhatárokat, mert bárhol a világon gyönyörködtetni képes az embereket? Zenéjét művelve fontos kulturális örökséget ápolunk csupán? Vagy pedig meghalljuk zenéjében ennek az örökségnek a mindenkori elevevését és időszerevését?

Johann Sebastian a keresztyének számára a hit, remény, szeretet üzenetének hirdetője. Az egykori *Thomaskantor* évszázadokon keresztül az egyik legjelentősebb keresztyén misszionárius lett. Mert egyházzeneje mindig a Szentírásra épül és annak örömhírét prédikálja.

Írjuk le mi is azt a három betűt, amelyeket Johann Sebastian partitúráinak végére írt, megköszönve a felülről jött segítséget művének komponálásához. Írjuk le mi is hálával azért a sok ajándékért, amelyet Johann Sebastian Bach zenéjéből kapunk: *SDG = Soli Deo Gloria!*

Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Bírósága
1077 Budapest, Rózsák tere 1.
Tel./fax: 06-1-342-9369

5/2000/3-13/99/2000. (04.26.) MEEOB.*

Zászkaliczky Pál felperes evangélikus lelkész, az Evangélikus Teológus Otthon igazgatója felperesnek, Dr. Novobátskyné dr. Nagy Paula jogtanácsos által képviselt Magyarországi Evangélikus Egyház (Budapest, Üllői u. 24.) alperes ellen hatáskör elvonás megállapítása tárgyában, a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Bírósága teljes ülésén meghozta a következő

í t é l e t e t.

A Magyarországi Evangélikus Egyház elsőfokú tanácsa által hozott 6/6/1999. sz. ítéletét

h e l y b e n h a g y j a ,

valamint az 1999. szeptember 14-én megtartott országos közgyűlés összehívását törvénytörőnek minősíti, és ezzel az ott hozott határozatot megsemmisíti.

Az ítélet ellen további jogorvoslatnak helye nincs, a bíróság döntése a kézhezvétellel jogerős és végrehajtható.

I n d o k o l á s :

Zászkaliczky Pál evangélikus lelkész az Evangélikus Teológus Otthon igazgatója – az elsőfokú eljárásban – képviselője Dr. Boleratzky Lóránd nyugalmazott ügyvéd, egyetemi tanár (1123 Budapest, Alkotás u. 33.) útján keresetet adott be az Országos Evangélikus Bírósághoz az Országos Evangélikus Egyház alperes ellen hatáskör elvonás megállapítás tárgyában, és a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnöksége által hozott 160/1999. sz. határozata ellen, annak megsemmisítése tárgyában.

Az Országos Evangélikus Bíróság elnöksége a 6/4/1999. (08.12.) sz. elnökségi döntésével kijelölte az elsőfokon eljáró tanácsot.

Az elsőfokú bírói tanács Dr. Melisné dr. Kovács Zsuzsanna elnökletével megállapította, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnöksége hatáskör elvonást végzett, amikor Zászkaliczky Pál evangélikus lelkészt a Teológus Otthon igazgatói pozíciójából felmentette.

Az elsőfokú bíróság az Országos Elnökség 160/1999. sz. határozatát megsemmisítette, mivel a határozatot hozó testület a per tárgyát képező eljárásban hatáskörrel nem rendelkezett.

A törvényes fellebbezési határidőn belül alperes képviselője fellebbezést nyújtott be az elsőfokon eljáró bírósághoz a másodfokú teljes ülésnek címezve.

* Az Országos Bíróság iratát befűlőíven közöljük.

A fellebbezésben az alperesi képviselő előadta, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház az Egyházi szolgálatról és egyházkormányzásról szóló IV. tv. 127-128.§-ban foglaltak szerint végzi az Országos Elnökség munkáját, ami nem szokásjogon alapul.

Alperesi képviselő azonban azt is egyértelműen leszögezi, hogy a Teológus Otthon igazgatójának állásából való felmentése az Országos közgyűlés hatásköre. A döntés halaszthatatlanságával indokolta, hogy az országos elnökségnek meg kellett hozni a perbeli határozatot. Fellebbezésében utal arra, hogy az elnökség a felperest már akkor is tájékoztatta erről a kérdésről, amikor a felmentéséről szóló határozatban a kérdést a legközelebbi országos presbitérium és közgyűlés elé terjesztették.

Alperesi képviselő előadta továbbá, hogy az időközben 1999. szeptember 14-én megtartott Országos közgyűlés döntött erről a kérdésről.

A továbbiakban a döntés jogosságát az indokolta, hogy a Hittudományi Egyetemen és a Teológus Otthonban a légkör oly mértékben megromlott, amely nem volt tovább tartható, és amely állítása szerint nagyrészt felperesi magatartásra volt visszavezethető.

Alperesi képviselő fellebbezésében kérte, hogy a hatásköri megállapítások és a hatályon kívül helyezendő határozat miatt lefolytatandó új eljárásban az Országos Bíróság teljes ülése hozzon elvi döntést, mely a későbbi joggyakorlat kialakítására iránymutató lenne.

Az Országos Bíróság teljes ülése az elsőfokú eljárás iratainak ismételt áttanulmányozása, a vonatkozó egyházi törvények és a másodfokú eljárás lefolytatásához beszerzett bizonyítékok ill. felperes által becsatolt további dokumentumok alapján a következő tényállást állapította meg:

Az Evangélikus Teológus Otthon igazgatói állásának kinevezési hatáskörrel rendelkező testületi szerve a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlése.

A hatáskör elvonás tilalma a törvény erejénél fogva helytálló, amelyet az elsőfokon eljáró Országos Bíróság Tanácsa döntésében körültekintően indokolt.

Az alperes keresetében előadott azon álláspont, amely szerint időközben az intézkedés megtörtént a törvénysértés korrigálására a következők miatt nem megalapozott:

Felperes ugyancsak a közgyűlés összehívása és határozatának törvénysértő megállapítása végett keresetet nyújtott be az Országos Bírósághoz, melyet a Bíróság teljes ülése az ügyek tárgyának egyezősége, és összefüggése miatt másodfokon tárgyal meg.

Felperesi beadványban foglaltak megalapozottak.

Az 1999. szeptember 14-re összehívott Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlésének ülése törvénysértő volt.

A Magyarországi Evangélikus Egyház 1997. május 31. napján kihirdetett törvényei közül az egyházi szolgálatról és egyházkormányzásról a magasabb egyházkormányzati szinteken – szóló IV. sz. törvény II. rész, I. cím, I. fejezete tartalmazza az Országos közgyűlésre vonatkozó szabályokat. A 108-114.§-ok tartalmazzák a közgyűlés összehívására, és működési rendjére vonatkozó szabályokat, amelyek a következő kogens kitételeket határozzák meg:

1. a közgyűlést a közgyűlés elnöksége hívja össze,

2. az ülést megelőző legalább 14 nappal,
3. a kibocsátott meghívóknak tartalmazniuk kell a tárgysorozati pontokat,
4. a várható eldöntendő kérdéseket,
5. a közgyűlés előtt legalább két nappal ki kell küldeni a közgyűlés tárgyaival kapcsolatos írásos előterjesztéseket és anyagokat,
6. késői kiküldés esetén a közgyűlés dönt arról, hogy a napirendi pontot tárgyalja-e,
7. rendkívüli összehívási körülménynek tekinti a törvény, ha a közgyűlés szavazati jogú tagjainak egynegyedének írásban előterjesztett kérelmére a közgyűlést három héten belül össze kell hívni.

Az Országos Bíróság teljes ülése további bizonyítékként beszerezte az 1999. szeptember 14-i közgyűlés dokumentumait, amelyből a következők állapíthatók meg:

- a közgyűlés elnöksége 1999. szeptember 6-i keltezéssel küldte ki a meghívókat, ami minimálisan 3 nap postázást számolva legfeljebb szeptember 9-én kerültek a közgyűlés tagjai részére kézbesítésre,

- a meghívó tartalmilag nem felel meg az előzőekben felsorolt 3. és 4. pontoknak.

Az ülés levezető elnöke Dr. Frenkl Róbert országos felügyelő, az ülés megnyitását követően ismertette, hogy írásbeli beadványok érkeztek arra vonatkozóan, hogy napirend előtt kívánnak felszólalni, illetve a levezető elnök maga is megálapította, hogy kimaradt a közgyűlési meghívóból az ülés egyetlen napirendi pontja, id. Zászkaliczky Pál Teológiai Otthonigazgató felmentése, és az ezzel kapcsolatos kérdéskör.

A közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a jelenlévőket megszavaztatta a napirendi pont elfogadásáról, akik három ellenszavazattal elfogadták a napirendi pontot.

A napirend előtti felszólalásokban két résztvevő jelezte a közgyűlés összehívásának törvénysértő voltát, de a második felszólalótól a levezető elnök megvonta a szót.

A későbbiekben a jegyzőkönyv 4. oldalának 6. bekezdésében maga a levezető elnök is megjegyezte, azért voltak egy kicsit jogszerűtlenek, hogy kíméljék az ügy résztvevőit.

A levezető elnök szavazást rendelt el, amely alapján nagy többséggel elfogadták Zászkaliczky Pál otthonigazgatói munkaköréből való felmentését.

Az ülésen a jegyzőkönyv tanúsága szerint ott volt Dr. Galli István országos főügyész is.

A másodfokú eljáráshoz keresetének további alátámasztására – id. Zászkaliczky Pál Otthonigazgató lelkész becsatolta Dr. Galli István országos ügyész felperes megkeresése alapján írott levelét, amelyben egyértelműen leszögezi, illetve elismeri, hogy a közgyűlés összehívására az eljárási szabályok jelentős megsértésével került sor. Az átirat keltezése: 1999. november 29.

A közgyűlés összehívásának törvényességét megkérdőjelezvén több beadvány érkezett az Országos Bírósághoz, amelyről a döntést külön eljárásban hozza meg a bírói testület.

A hatályos törvények szerint a közgyűlés összehívása törvénysértő volt, így az azon hozott egyetlen határozat, amely külön számozással nem rendelkezik, de

tárgykörét tekintve egyértelműen azonosítható – ugyancsak törvénysértő, azt az Evangélikus Egyház Országos Bírósága megsemmisíti, és egyben utasítja az Országos Közgyűlés elnökségét, hogy az egyházi szolgálatról és az egyházkormányzásról a magasabb egyházkormányzati szinteken – szóló IV. sz. törvény 108-115 §-inak figyelembevételével hívja össze a testületet, és hozza meg döntését.

Az Országos Bíróság érdemben nem tárgyalta a felmentés okait. Erről az Országos Bíróság teljes ülésének lelkészi elnöke külön véleményt fejtett ki, amely szerint, az egyhangú döntést csak a fentebb vázolt törvénysértések vonatkozásában támogatta.

A Bíróság döntésével az eredeti állapot helyreállítása a hatáskörrel rendelkező testületek számára kötelező.

A Bíróság ítéletével egyidejűleg eredetben megküldi id. Zászkaliczky Pál beadványát, amelyben jogviszonyának minden munkajogi körülményre való körültekintő eljárási megszüntetését kéri.

Az Országos Bíróság az egyházi bíráskodásról szóló X. tv. 15 § (3) bek-ben meghatározott hatáskörében járt el, döntését a 32.§ (1) és a 38.§ figyelembevételével hozta meg.

Budapest, 2000. június 01.

Dr. Sutyjinszky Ilona sk.
bíró

Bozorády Zoltánné sk.
bíró

Ittész István sk.
bíró

dr. Szeverényi Andor sk.
bíró

Nagy Zoltán sk.
bíró

A kiadmány hitelül:

Galgóczi Marianna jegyző

Gaál Jánosné jegyző
sk. aláírás

Jánossa Attila sk.
bíró

Dr. Üveges István sk.
bíró

Dr. Horváth Attila sk.
bíró

Dr. Cserháti Sándor sk.
a bíróság egyházi elnöke

Dr. Nagyné dr. Stieber T. sk.
a bíróság világi elnöke

Az Országos Bíróság körpecsétje

- Kapják:*
1. Felperes, id. Zászkaliczky Pál, otthonigazgató lelkész,
 2. Alperes képviselője Dr. Novobátczkyne dr. Nagy Paula útján,
 3. Dr. Galli István országos ügyész,
 4. Elsőfokon eljáró tanács tagjai,
 5. Irattár.

Lapzártáig sem az Országos Elnökség, sem a Hittudományi Egyetem részéről nem történt senmiféle intézkedés.

A szerkesztő

Boleratzky Lóránd

Egy ítélet margójára

A hatalmi ágak szétválasztását kimondó Magyarországi Evangélikus Egyháztól szóló I. törvény a gyakorlati élet területén kezdi első eredményeit meghozni. A zsinati törvényhozás során ez a kétségkívül kiemelkedően fontos jogszabály az egyházi bíraskodást függetleníti a közigazgatástól elsősorban a független bírák megválasztásán keresztül, akik számára így megnyílt a lehetőség az anyagi igazság kiderítésére függetlenül attól, hogy a jogszabálysértést melyik egyházi szerv követte el.

Múlt évi téli számunkban részletesen beszámoltunk Zászkaliczky Pál otthonigazgató munkajogi ügyében a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Bírósága részéről 1999. augusztus 27-én hozott elsőfokú ítéletről, melyben a bíróság az Országos Elnökség 1999. június 14-én kelt határozatát törvénysértőnek minősítette, és ezzel az ott hozott határozatot megsemmisítette, mivel a határozatot hozó testület a per tárgyát képező eljárásban hatáskörrel nem rendelkezett.

A törvényes határidőn belül a Magyarországi Evangélikus Egyház képviselője nyújtott be fellebbezést, melyet főleg a döntés halaszthatatlanságával indokolt, kiemelve, hogy időközben az Országos közgyűlés 1999. szeptember 14-én már döntést hozott az ügyben.

Aligha járunk messze az igazságtól, amikor azt feltételezzük, hogy az Országos Elnökség azért hívta össze, még a fellebbezés elbírálása előtt az Országos közgyűlést, hogy ezzel megelőzve a másodfokú bírósági ítéletet, az Elnökség tekintélye ne sérüljön. Csakhogy aki az elsőfokú eljárás kapcsán hajlamos volt a jogszabályokat semmibe venni, az a másodfokon is csak a célszerűségi, nem pedig a törvényességi szempontokat tartotta szem előtt.

A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Bírósága 2000. június 1-jén hozott ítéletében a korábban elsőfokon hozott ítéletet bírálta felül, kiegészítve most már azzal a tényállással, hogy az Országos Egyház Közgyűlése ebben az ügyben 1999. szeptember 14-én határozatot hozott, melyben Zászkaliczky Pál otthonigazgatót állásától felmentette.

A másodfokú ítélet abból indult ki, hogy az otthonigazgatói állás kinevezési hatáskörrel rendelkező testületi szerve a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlése, de azt is megállapította, „az alperes keresetében előadott azon álláspont, amely szerint időközben az intézkedés megtörtént a törvénysértés korrigálására, amely a következők miatt nem megalapozott”: Felperes otthonigazgató a közgyűlés összehívása és határozatának törvénysértő megállapítása végett keresetet nyújtott be az Országos Bírósághoz, melyet a Bíróság teljes ülése az ügyek tárgyának egyezősége és összefüggése miatt másodfokon tárgyalta meg.

A bíróság ítéletének indokolásában megállapította, hogy a felperesi beadványban foglaltak megalapozottak; az 1999. szeptember 14-re összehívott Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlésének ülése törvénysértő volt, minthogy a már hatályba lépett 1997. évi IV. törvény 108-114. §-ban foglaltakkal ellentétes volt a határidők, a tárgysorozat, a melléletek, az egyházi elnökség, nemkülönbön pedig a közgyűlés tagjainak összetételére vonatkozó rendelkezés.

A törvénynek ezek a szigorú rendelkezései mind azt a célt szolgálják, hogy a közgyűlési tagok előre felkészülten, az anyag beható ismerete tudatában, felelősen tudjanak dönteni, ne pedig az előterjesztő szervek szolgálai jóváhagyása mellett.

Az ítélet indokolásában külön is kiemelte, hogy a közgyűlési dokumentumok szerint a közgyűlés elnöksége 1999. szeptember 6-i keltezéssel küldte ki a meghívókat, amelyek minimálisan szeptember 9-én kerültek a közgyűlési tagokhoz, így tehát a 14 nap közbeeső időszak nem volt meg, de a meghívó nem tartalmazta a tárgysorozati pontokat, valamint az eldöntendő kérdéseket, és a közgyűlés tárgyára vonatkozó előterjesztéseket és anyagokat sem küldték meg.

Az indokolás azt is megemlíti, hogy két résztvevő is jelezte a közgyűlés összehívásának törvénytörtő voltát, de a második felszólalótól a levezető elnök megvonta a szót, valamint azt is megemlíti, hogy az országos ügyész is elismerte egy későbbi levelében, hogy a közgyűlés összehívása az eljárási szabályok jelentős megsértésével történt; a közgyűlésen felvett jegyzőkönyvből azonban nem derült ki, hogy erre a körülményre a közgyűlés figyelmét felhívta volna.

Az ítélet záró rendelkezései között az is szerepel, hogy „a Bíróság döntésével az eredeti állapot helyreállítása a hatáskörrel rendelkező testületek számára kötelező”.

Befejezésül kézenfekvőnek látszik, hogy az ügy tanulságait levonjuk.

Elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy mind az egyetem rektora, mind pedig az egyházi elnökség teljesen önkényesen, a hatályos jogszabályok figyelmen kívül hagyásával jártak el. A bírósági eljárás kapcsán a bíróság mindössze az eljárási szabályok megsértésével foglalkozott, az ügy anyagi részének a vizsgálata már nem volt fontos az ügy elbírlásához, pedig ha megvizsgálta volna az elbocsátás tényleges okait – amelyek az eljárás során konkrét formában nem tisztázódtak –, arra a kérdésre is választ kellett volna adni, hogy anyagi jogi szempontból nem volt-e jogszerűtlen vagy legalábbis méltánytalan olyan személynél az elbocsátása, akinek csak egy éve volt hátra nyugdíjbamenetelig.

Ha a felelősség mértékét nézzük, úgy tűnik, hogy az egyetem rektorának a felelőssége nagyobb, minthogy ő kezdeményezte az egész eljárást, választ elvé állította az Országos Elnökséget („vagy én, vagy Zászkaliczky”); a tényleges elbocsátást kimondó szervé kisebb, mert általában az előterjesztőben megbízva az előterjesztést rendszerint komolyabb vizsgálódás nélkül el szokták fogadni. Elszomorítóan kell azonban tekinteni, hogy azok a személyek, akiknek legfőbb feladata a jogrend őrzése lenne, éppen azok teszik túl magukat a törvényes előírásokon ismételtelen a célszerűség érdekében. Ez erősen a szocialista jogszemlélet és a diktatórikus egyházvezetés nemkívánatos öröksége.

A másik tanulság, amit levonhatunk: a törvénytelen helyzet magát az illetékes egyházi szerveket is nehéz helyzetbe hozza; minthogy a fellebbezésnek az ítélet végrehajtására halasztó hatálya van (X. törvény 36.§), határozottan el kell ítélni az azonnali végrehajtást. A másodfokú ítélet kimondta az *in integrum restituciót*, az eredeti állapot visszaállítását. Ez nyilván azt jelenti, hogy Zászkaliczky Pált eredeti beosztásába vissza kellene helyezni, az elsietetten adott megbízásokat pedig előzőleg vissza kellene vonni. Az Országos Bíróság feladta az illetékeseknek a leckét, hogy miként lehet az eredeti állapotot helyreállítani, minthogy „hivatalból indul a végrehajtási eljárás az egyházi hatóságok rendelkezései elleni ügyekben” (X. törvény 56.§ /4/ bek.). Nem egyszerűbb lett volna a jogerő bekövetkezését kivárni?

ifj. Fabiny Tibor

A „negyedik lila” kötet

Ordass Lajos: *Válogatott írások (folytatás)* Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1998. *Válogatta és az utószót írta: Szépfalusi István. Az előszót írta: D. Dr. Harmati Béla, 417-943. old.*

1982-ben az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásában és Szépfalusi István szerkesztésében jelent meg a *Válogatott írások*, az „első lila” kötet, amely Ordass Lajostól „írásműveket” és „beszédeket” tartalmazott. E gyűjteménynek idehaza eleinte nem volt igazán visszhangja, sokan inkább muzeális kuriózumként lapozgatták. Ezt követte a „második lila” kötet, az *Önéletrajzi írások*, amely egy évvel a Lutheránus Világszövetség Budapesti Nagygyűlése és az ott nagy port kavaró, az állandónak vélt három és fél évtizedes Káldy-korszak alapjait megrengető „Dóka-levél” után egy évvel jelent meg. Érthető, hogy az eddigig a „diakóniai teológia” pirulájával altatott és bénított egyházi közvélemény – e szokatlanul hiteles „kürtszó” hatásának is betudhatóan – sokkal élénkebb figyelemmel fordult a közelmúlt egyháztörténelme, s kiváltképpen a tabuként kezelt kétszer is félreállított püspök, Ordass Lajos külföldön megjelent önéletrajza felé. Az *Önéletrajzi írásokról* 1985 után már sokan beszéltek, de írni természetesen még nem lehetett róla. Három év sem telt el, amikor meglepetésként ugyancsak Szépfalusi István szerkesztésében megjelent a „harmadik lila” kötet, az *Önéletrajzi írások folytatás*. E kötet már minden korábrinál izgalmasabb volt, hiszen saját korszakunk, az 1956 utáni évtizedek tragédiájának legtöbb okát egyszerre megérthettük belőle. Az *Önéletrajzi írásokról* nem sokkal a megjelenésük után „A megállás szimbóluma” címen esszét írtam, amelyet többeknek, például Ordass Lajos özvegyének, Dóka Zoltánnak és Szépfalusi Istvánnak is megküldtem. Az utóbbi így válaszolt: „Ezt aztán jól megmondtad! Élsz még?” Írásomat 1988 áprilisában (tehát másfél évvel a rendszerváltozás és hónapokkal bármilyen egyházvezetői megnyilatkozás előtt!) egy szekszárdi ifjúsági találkozón felolvastam, amelyre a szervező fiatalok elővigyázatosságból Frenkl Róbertet is meghívták, aki ekkor már fél éve a Déli Egyházkerület felügyelője volt. Frenkl Róbert, akivel a találkozóra együtt utaztam le, visszafelé többször is elmondta, hogy előadásom mennyire inspirálta. A felgyorsult történelmi mozgásoknak köszönhetően alig tizenegy hónappal később, 1989. március 18-án megalakulhatott az Ordass Lajos Baráti Kör, amikor írásomat (ami recenzió, esszé és olvasónapló is volt egyszerre) egy kiegészítéssel együtt a nagy nyilvánosság előtt is ismertettem. (*Keresztyén Igazság Új folyam* 1. szám, 15-30. old.) Az alábbiakban majd kiderül, hogy előljáróban mindezt miért tartottam szükségesnek elmondani.

A jelen recenzió tárgyát képező „negyedik lila” kötetet a szerkesztő Szépfalusi István és a kiadó (ezúttal már nem az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, hanem a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya az előszót író D. Dr. Harmati Béla püspökkel együtt) szintén „meglepetésnek” szánták. Az is lett. Csak éppen a „meglepetés” ezúttal nem örömszerző katartikus hatást, hanem vegyes érzéseket kelt az olvasóban. Az előkészületeket a kötet sajtó alá

rendezői nagy titoktartás közepette végezték, s a könyv bemutatóját a Deák téri Evangélikus Gimnáziumban az 1998. február 20-án Lakitelken megrendezett sokat vitatott „Ordass Lajos Emléknap”-ot megelőző délutánra időzítették.

A *Válogatott írások* után tizenhat évvel megjelenik egy kötet, amelynek a címe így hangzik: *Válogatott írások (folytatás)*. Mintha 1998-ban folytatódna az, ami 1982-ben elkezdődött! Mintha nem lett volna időközben döntő történelmi fordulat, mintha Magyarországon nem alakult volna meg egy Ordass Lajos Baráti Kör, mintha az eltelt tizenhat évben nem jelent volna meg Ordass tucatnyi könyve és írása elsősorban a Baráti Kör kiadásában! Megállt volna az idő? Amikor a cím alapján a kötetet először kezünkbe vesszük, jogosan kérdezhetjük: Ordassnak milyen elfelejtett írásai kerültek elő eddig nem ismert íróasztalfiókából? Milyen eddig ismeretlen Ordass-írást rejtget magában ez a több, mint félezer oldalas kiadvány? A tartalomjegyzékből azonban rögtön kiderül, hogy Ordasstól szinte semmi újat nem olvashatunk. Első írásként a szerkesztő újraközli Ordass 1945-ös püspöki székfoglalóját (421-432. old.), amelyet a *Keresztyén Igazság* 1995-ben már publikált (Új folyam 27. szám, 7-14. old), találunk még két rövid hivatalos levelet: Rajk Lászlónénak és Reök Ivánnak (435-436. old.), valamint végezetül az *Önéletrajzi írásokból* kimaradt „időközben előkerült” *Pro memoria* részletet: „Az Ordass-ügyet elő kell venni” (709-723. old.). Ez a pár oldal mindössze az, amit Ordasstól származó szövegnek tekinthetünk, a *Válogatott írások (folytatás)* cím tehát mindenképpen megtévesztő.

A kötet valójában nem Ordass írásait foglalja magában, hanem ténylegesen másról szól. Két dologról. Dokumentumokat közül és egy utószó keretében szubjektíven értékeli. Először is a kötet az 1948-ban lezajlott bírósági per gyorsírói jegyzőkönyvét tartalmazza kétszázötven oldalon keresztül, ezt követi az egyházi ítélet, az egyházi rehabilitáció, majd két oldal erejéig a „második bukás” és végezetül az úgynevezett „második rendezés” dokumentálása. Másodsor: a kötetben a szerkesztő sajátos perspektívájából értékeli a magyarországi Ordass-hatást és az 1997. augusztus 31-én keltezett, meglehetősen heterogén stílusban írt (szelektíven filologizáló, anekdotázó, szubjektív hangon egyes kiadványokat recenzáló) utószavával „köszön el az Ordass-kutatástól és a korszak egyháztörténelmi dokumentálásától” (920. old.). Szépfalusi Istvánnak sok mindent köszönhetünk: szorgalmas gyűjtő- és kiadói tevékenysége következtében sok fontos információ jutott el a magyarországi olvasókhoz. De mégis furcsának és kissé teátrálisnak érezzük, ha egy kutató a nagyközönség előtt „búcsút mond” a több évtizede folytatott tevékenységének. Ez a két szempont tehát a *Válogatott írások* jelmezébe (lila borítójába) bújtatott kötet kettős üzenete. Mindkettőhöz hozzá kívánunk szólni.

Az Ordass-per anyagáról megtudjuk, hogy a szerkesztő azt 1985-ben Méray Tibornak, a párizsi *Irodalmi újság* szerkesztőjének ajánlotta fel publikálásra (843. old.). Ugyanakkor azt is olvassuk, hogy Szépfalusi (minden bizonnyal 1990 utáni) levéltári kutatásai közben a Budapest Főváros Levéltárában megtalálta az Uzsoara Bíróság peranyagai között Ordass Lajos és társai gyorsírással készület perirat-együttesét, ami az iratcsomón így volt feltüntetve: „Radvánszky Aladár (sic!) és társai elleni ügy 5.402/48.Fk.IV.Három őrizetes” (877. old). S végül arról is értesülünk, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Levéltárában is található egy példány, amelyet dr. Sólyom Jenő professzor, később levéltáros

gondosan javított (878. old.). Az olvasó számára nem egészen világos, hogy e három szöveg hogyan viszonyul egymáshoz, s végül is melyik változat szolgált a kiadás alapjául. A szövegkritikára oly sokat hivatkozó szerkesztőnek ezt egyértelműbben és precízebben kellett volna feltüntetnie!

A per anyagának közzététele mindenképpen nagy értéke a kiadványnak. Ám sokkal egyértelműbb és korrektebb lett volna *Ordass Lajos pere (1948)* címen megjelentetni ezt a dokumentumgyűjteményt a *Válogatott írásk (folytatás)* cím helyett. Meglepő (és Szépfalusi Istvántól teljesen szokatlan), hogy ezt a több, mint kétszáz oldalas anyagot (460-676. old.) mindössze hat (!) jegyzettel látja el a szerkesztő. Az egyik jegyzetből megtudjuk, hogy Boleratzky Lóránd is írt az Ordass-perről („Az Ordass per/Jogi szempontból/ *Keresztyén Igazság* 1995 ősz, Új folyam 27. szám, 15-24. old [és nem 15-20. old.] vö. 460. old.). Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a per *szövegkritikai kiadása* így még mindig várat magára.

Természetesen a per anyagának közzététele így önmagában is értékes és olvasmányosabb szempontból is érdekes. Ordass Lajos püspök, báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő és Vargha Sándor főtitkár kihallgatásának gyorsírással történt megörökítése szinte filmszalagon jeleníti meg számunkra a pert. Bár a pert háttérből természetesen manipulálták, a tárgyalás lefolyása 1948 őszén még viszonylag civilizált keretek között történt. A tárgyaláson rosszul lett Radvánszky Alberttel (579. old) Csajthay Ferenc tanácselnök egész emberségesen bánik. Az olvasó csak sajnálja, hogy Vargha Sándorról nem tud többet. Nagy élményt jelent dr. Kardos János ügyvéd híres beszédének eredetiben történt olvasása: „Én nem fogok beszélni Ordass Lajos püspökről és a Lutheránus Világszövetség egyik [a]lelnökéről, hanem ...csak Ordass Lajosról, az emberről. A Munkácsy-képre és a Biblia szavaira utalva mondhatnám, hogy íme egy ember, aki itt áll a bíróság előtt.” (628. old). Ordass Lajos az utolsó szó jogán elmondott – s állítólag Keken András által is gyorsírással lejegyzett – megrendítő, krisztusi hangú beszédét már a *Válogatott írásk* 184-185. és az *Önéletrajzi írásk* 348-350. oldaláról ismerhetjük. (Lásd még *Keresztyén Igazság Új folyam* 27. szám, 25-26. old.)

Értéke még a dokumentumgyűjteménynek, hogy az egyházi ítélet kapcsán közli azt a Keken Andrásnak tulajdonított anonim tájékoztatót, amely az 1950. március 20-i egyetemes egyházi tanácskozásra készült feljegyzésként (680-686. old.). Mi történne, ha Ordasst az egyházi bíróság is elítélné? – teszi fel a kérdést a szerző. Először is veszélyeztetné a bírák üdvösségét, ugyanakkor „veszélyeztetné az ilyen ítélet a magyar evangélikusság becsületét, ún. erkölcsi hitelét. Kifelé is, befelé is. Ki adna hitelt az evangéliumnak, a keresztről szóló beszédnek, ha azt az az evangélikus egyház hirdetné, amely nemcsak hogy megtagadja a keresztet, de gyalázzal illette azt a püspökét, aki az egyházért hajlandó volt Urát a keresztviseles útján is követni?!” A Magyar Evangélikus Egyházban sok tévtanítás terjedt el – olvassuk – „különösen az egyház és a világ viszonyának és a mártírság vállalásának kérdésében”. Ha az egyházi bíróság elítélné Ordasst, fennáll az egyházszakadás veszélye: „az evangélium igazi szolgálói és igazi gyülekezetei elhagynák az ún. hivatalosan szervezett egyházat” (685. old.). Utólag, fél évszázad távlatából igazán profétai hangú írásnak tekinthetjük ezt a feljegyzést!

Az 1956. szeptember 2-án kelt Ordass püspök esedékes rehabilitálásáról szóló

lelkészek számára készült tájékoztató viszont egészen bizonyosan Keken Andrásról való (695-708. old.).

A *Pro memoria*-ból közölt töredéknek is van egy mának szóló sajátos értéke. Veöreös Imre *A harmadik egyházi út* című 1990-es könyve alapján elterjedt az a manapság is idézett téves nézet, hogy Túróczy Zoltánnal és Szabó Józseffel ellentétben Ordass „büszkén” ragaszkodott püspöki székéhez és leszólta püspöktársait, akik a szerény gyülekezeti munkában is boldogan vállaltak szolgálatot. Nos 1956 nyarán Ordass azt a javaslatot tette, hogy Dezséry, Vető és ő maga is mondjon le, s így tegyék lehetővé a szabad választásokat. Így szólt Ordass: „Mi pedig megelégednénk az egyházban valamilyen szerény szolgálati hellyel. *Magam ismételtlen megmondottam, hogy bármely kis paróchián el tudnám képzelni a jövőmet. Az egyház érdeke nekem is megérne ennyit!* (717. old. a kiemelés tőlem, F. T.)

Az (első) egyházi rehabilitáció kapcsán figyelemre méltó Ordass 1956. október 8-án kelt, a püspöki szolgálatáról ideiglenes lemondólevele (739-740. old.).

Ha itt véget érne a dokumentumgyűjtemény, akkor egyértelműen csak köszönetünket fejezhetnénk ki a szerkesztőnek, Szépfalusi Istvánnak.

Mint azonban e recenzió kezdetén említettem, e kötet egy másik történetről is szól, nevezetesen Szépfalusi Istvánnak a rendszerváltozás utáni hazai evangélikus egyházi helyzethez való viszonyáról. Ez a viszony, állásfoglalás domborodik ki „A második rendezés”-ről szóló immáron tendenciózus dokumentációban és az Utószóban. Recenziómban sajnos rá kell mutatnunk arra, hogy ez az első látásra ismerős és számunkra oly kedves „lila sorozat” negyedik kötete valójában hazai egyházpolitikai célokat szolgál, vagyis a kötet alig burkolt módon a Harmati Béla–Frenkl Róbert-féle egyházvezetés szócsöve kíván lenni. Az ő alkalmi megnyilatkozásai Ordass halálának tízéves évfordulóján (861. old.), a történelem által kikényszerített székfoglaló beszédek (866. old.) kerülnek kiemelt reflektorfénybe, amíg másoké elhalványulnak, vagy elhallgattatnak. A kötet utal arra, hogy Ordass Lajos halálának tízéves évfordulóján „két koszorúzás” volt (861. old.), de azt elfelejtí megemlíteni, hogy Ordass sírja mellett Káldy Zoltán sírját koszorúzza meg az egyházvezetés és a Lutheránus Világszövetség Magyarországra látogató elnöksége. Ilyen erővel még inkább lehetett volna Nagy Gyula ny. püspököt is az Ordass-ügy bajnokaként feltüntetni, aki egy dokumentumgyűjteményt állított össze „D. Ordass Lajos püspök egyházi és állami rehabilitációja hivatalából 1958-ban történt törvénytelen eltávolítása ügyében” Dokumentumok, 1984-1990, Budapest, 1992 (kézirat, 11 tétel, 23 irat). Am Nagy Gyulának csak egy köszönet és egy jegyzet jutott a 892. oldalán. Az olvasónak óhatatlanul az az érzése, mintha a kötet anyagát Budapestről „diktálták volna” Szépfalusi Istvánnak, aki már távolról sem az évtizedekkel ezelőtti lendülettel óhajt foglalozni az Ordass-kérdéssel.

1989 után az Ordass-ügy valóban tragikusan megosztotta a Magyarországi Evangélikus Egyházat. Az Ordass Lajos Baráti Kör és a *Keresztyén Igazság* című független evangélikus folyóirat kezdettől fogva ellenzéket jelentett az 1989 óta hatalmon lévő Harmati Béla püspök-elnök és Frenkl Róbert országos felügyelő-féle egyházvezetéssel szemben. Bárkinek is *igazabb* az ügye e megosztottságban, maga e másfél évtizede tartó jelenség *önmagában tragikus*. S ha ez így van, akkor *aligha tekinthető bölcs dolognak, ha valaki külföldről „pártosan” beleszól és a saját baráti kapcsolatai alapján oszt igazságot*. Közismert, hogy Szépfalusi Istvánt baráti szálak

fűzik a jelenlegi egyházi vezetés tagjaihoz, Frenkl Róberthez, Harmati Bélához, valamint az egyházi ügyekkel azóta kevesebbet foglalkozó ifj. Fassang Árpád zongoraművészhez, jelenleg UNESCO nagykövethez.

A némileg hiányosan dokumentált történeti hűséghez azonban hozzátartozik, hogy a Baráti Kör hat éven keresztül küzdött Ordass püspök hivatalos egyházi rehabilitálásáért, és az hosszú időn keresztül az egyházvezetés ellenállásába ütközött. E sorok írója is az *Egyház és Világ* című lap hasábjain 1991-ben folytatott vitát Frenkl Róbert országos felügyelővel arról, hogy rehabilitálta-e az evangélikus egyház Ordass Lajost (Vol.II. Nr.11, 11-13. old., Nr.14. 14-16. old., Nr.15-16. 29-33. old.). Az országos felügyelő *akkor* úgy nyilatkozott, hogy Ordass rehabilitálására nincs szükség, mivel ez már megtörtént. Amikor végül 1995-ben mégis ténylegesen megtörtént a rehabilitáció, az országos felügyelő a *Credo* hasábjain „elégítelt” kívánt nyújtani egykori vitapartnerének. (*Credo Evangélikus Műhely*, 1996/1-2., 69. old.)

Nos ez a Szépfalusi dokumentációjából hiányzó kis epizód is jól illusztrálja, hogy mennyire egyoldalú, szelektív az általa történet beállítás.

Szeretnénk ugyanakkor ezen a helyen is aláhúzni, hogy a dokumentumgyűjtemény méltán emeli ki ifj. Fassang Árpád egykori érdemeit, hiszen Káldy Zoltánnak címzett 1983-as, tehát jóval a rendszerváltozás előtti levele valóban első jele az Ordass hivatalos rehabilitációja iránti igénynek. Ifj. Fassang Árpádnak az Ordass-ügy érdekében főleg a nyolcvanas évek elején kifejtett munkásságát a *Keresztényi Igazság* olvasóinak is sokkal jobban kellene ismernie és értékelnie.

Szépfalusi a 880. oldalon a „pártosság”, az „irányzatosság”, a „tendenciózuság” miatt utasítja el az egyházi ellenzék, az Ordass Lajos Baráti Kör egyes megnyilvánulásait. Hitelesebbnek érezhetnénk ezt az egyébként talán jogos bírálatot, ha egy pártpolitikán felül álló, objektív perspektívából hallanánk. De azáltal, hogy a szerző csak a független egyházi sajtót marasztalja el és a hivatalos egyházi sajtót sohasem kritizálja, az egyházvezetői megnyilvánulásokat mindig pozitívan idézi, munkáját semmiképpen sem tarthatjuk objektívnek és elfogulatlanak. Szerkesztésével egyes dolgokat – mint láttuk – kinagyít (Harmati Béla és Frenkl Róbert szerepe), másokat csak lábjegyzetbe helyez (pl. Dóka „Nyílt levele”) vagy elhallgat. E sorok szerzője a kilencvenes években sem csupán egy (vö.912. old.), hanem egy tucat megemlékezést tartott gyülekezetekben, egyházi és világi fórumokon Ordass Lajosról, sőt 1993-ban az Egyesült Államokban két egyetemen: Gettysburgben és Bloomingtonban is tartott előadást Ordass Lajosról (vö.*Lelkipásztor* 1993/7-8, 247-248. old.). A sűrű jegyzetanyagot és bibliográfiát tartalmazó angol nyelvű tanulmány megjelent a *Hungarian Studies* 10/1 (1995)-ös számában a 65-98. oldalakon. Szépfalusi ezt sem ismeri. Bocsátassék meg a recenzió, hogy kénytelen volt többször is önmagára hivatkozni, de a kritikai korrekció és kiegészítés kívánta ezt meg, ha e recenziót más írónak, bizonyára más hiányosságokra tudna rámutatni.

A könyv azért kelt vegyes érzéseket az olvasóban, mert ebben a „lila kötetben” – az előző hárommal szemben – nem Ordass Lajos hangja szólít meg bennünket, hanem Szépfalusi Istváné, aki itt Harmati Béla és Frenkl Róbert szócsöve lesz és ezáltal egy kétes értékű egyházpolitikai cél érdekében áldozza fel az Ordass-ügyet.

Ezért most, az elszetve összeállított „negyedik lila” kötet tanulmányozása után

az előző kötetekre visszamenőleg is érvényesnek érezzük azt a gondolatunkat, hogy milyen jót tett volna a líra sorozat minden egyes kötetének, ha azokat a sokkal tárgyilagosabb Ordass-kutató, Terray László lektorálta volna. Szépfalusi István tiszteletre méltó ügybuzgalma szerencsésen találkozhatott volna a józanul hívős egyháztörténész akkurátusságával.

Mert Ordass Lajos öröksége nem egy személyé, nem egy csoporté, hanem mindenkié. Dóka Zoltán az ellentmondásos lakitelki Ordass Lajos Emléknapi kapcsán joggal bírálta a „mártír-püspököt” hirtelen könnyedén emlegető, s így a nyelv erejét devalváló divatos újkeletű retorikát, ám ugyanakkor egy rádióműsor kapcsán örömmel hozzátette: „Ordass mindenkié”.

Természetesen a Baráti Kör, annak csoportjai, vagy egyes tagjai is követett (követtünk) el súlyos hibákat az elmúlt tíz esztendőben, s így nem egyszer joggal ért minket a bírálat, hogy Ordasst mi is „használni” akartuk igaznak vélt céljainkra. Talán túlságosan is kisajátítottuk Ordasst. Bizonyára ez a felismerés is motiválta az egyházvezetést, amikor nagy hírverés közepette 1998 februárjában a Magyar Demokrata Fórummal közösen Lakitelken Ordass Lajos Emléknapot szervezett, s látványosan akarta demonstrálni, hogy Ordass nem elsősorban a Baráti Köré, hanem az egész egyházé. Ebben az igyekezetben van igazságmozganat, de a motiváció nem tiszta, hiszen nagyban követi el ugyanazt a hibát, amiért a Baráti Kört elmarasztalja, sőt ő nemcsak önigazolásra, hanem még öndicsőítésre is használja Ordasst. Ezt a célt szolgálta a nagy titokban előkészített, „meglepetésnek” szánt „negyedik líla” kötet is, amely – mint láttuk – Ordass öröksége helyett önmagát tolta előtérbe. Azért volt alapvetően elhibázott ez az igyekezet, mert Ordasshoz méltatlan módon, meglepetéssel, „puccsal” akarta visszaszerezni, „visszasajátítani” a kisajátítottnak vélt Ordasst. A „meglepetésből”, Bécs és Budapest titkos „Szent Szövetségéből” azonban fiaskó lett. A gyanúsnak ígérkező konferenciát nemcsak azok mondták le, akik a Baráti Kör kemény magjához tartoztak. És e szívós harcban, a néha talán hangos küzdelemben mégis Dóka Zoltán győzött, aki Lakitelek után az alábbi szavakkal tudta az előző hetek drámáját összefoglalni: „Kié Ordass Lajos? Mindenkié lehet, ki emlékéit nem önigazolásra használja, hanem tükörnek az önvizsgálatra, példának az igazság iránti radikális engedelmességre és útjelzőnek a jövő felé”. (*Keresztyén Igazság* 38. szám, 1998 nyár, 12. old.)

Scholz László

Orate!

*Az ördögnek száz fullajtárja van,
Száz állhíresztelője s mindig rossznak:
Gondolatok! Elűznéd, hasztalan –
Imádságodra mégis visszakoznak!*

Tűrj derekasan!

*Míg vergődöl-hányódol, addig élsz!
A szenvedés az élők jó jele,
Mihelyt menetoszlopából kilépsz,
Véged s rajtad a holtak névjegye.*

Sapientia

*A bölcs ember mindenkitől tanul,
Ki többet tud, attól ismeretet,
Ki megbocsát, attól szeretetet,
Az árulótól fut nyomtalanul.*

Féligazság

*Valóság az, mi kézzelfogható!
Mi lesz velünk, hanyatló emberek,
Ha már nem markolunk, kezünk remeg?
Elolvad a valóság mint a hó?!*

Ősatyák

*„Beteltek az étellel” olvasom bámulva,
Izsák és Dávid, Jób, korábban Ábrahám.
Csodás sorsok! Ők betelve és nem meguntva
A hit bőségevel távoztak. Mindahány.
(1 Móz.25,8 stb., Jób 42,17.)*

Istenhez, ismételten

*Add, úgy végezzem, ahogy jönnek látod
S adj hitet, hogy azt szívenből megértsen.
Egyszülötted azért halt értünk, érteni:
Ne lássunk rosszabbat, de szebb világot.*

„Kelenföldi esték” – 2000/2001

Szeretettel hívjuk olvasóinkat, az Ordass Lajos Baráti Kör tagjait, a budapesti és a környéken élő gyülekezetek tagjait családtagjaikkal, ismerőseikkel együtt november-től áprilisig minden hónap második csütörtökjén du. 17. órára a kelenföldi gyülekezeti terembe.

Alkalmainkon áhítat és előadás hangzik el.

	áhítat:	előadás:
Nov. 9.	„Én vagyok az élet kenyere” (Jn 6,35) <i>Szabó András</i>	„Hiszek...” (I.) (A niceai hitvallás többlete) <i>Tekus Ottó</i>
Dec. 14.	„Én vagyok a világ vilárossága” (Jn 8,12) <i>Smidélíusz András</i>	„Hiszek...” (II.) (A niceai hitvallás többlete) <i>Győri Gábor</i>
Jan. 11.	„Én vagyok a jó pásztor” (Jn 10,11) <i>Tíri Krisztina</i>	„Hiszek...” (III.) (A niceai hitvallás többlete) <i>Bolus Imre</i>

A februári összejövetelünk másként alakul: kivételesen nem csütörtökön, hanem kedden, 2001. február 6-án, az Ordass Lajos Baráti Kör, a Budai Evangélikus Egyházmegye és a Kelenföldi Gyülekezet közös ünnepi istentiszteleten emlékezik meg Ordass püspök születésének 100. évfordulójáról. Erről az istentiszteletről részletesebben a Keresztény Igazság téli számában olvashatnak.

Szeretettel kérjük, hogy naptárában ki-ki jegyezze elő az együttlétek időpontját, mert külön meghívót küldeni nem tudunk.

Ordass-szimpozium Ausztriában

A soproni Mária Dorottya Evangélikus Szabadegyetem társasutazást szervez a gallneukircheni (Linz közelében) Ordass-szimpoziumra a nemzetközi Ordass Alapítvány anyagi támogatásával.

Indulás Sopronból 2001. január 14-én reggel 6 órakor, visszaérkezés aznap este kb. 22 órakor.

A tervezett program:

10.00	Istentisztelet a helyi gyülekezettel
11.30	Előadások
13.30	Szünet, ebéd, előzetes jelentkezés alapján
14.30-16.30	Előadások, plénumbeszélgetés

A nap egyben zárónapja annak a négynapos tudományos értekezletnek, amelyet a dániai Aarhus-i Egyetem rendez Gallneukirchenben a németországi Kortörténeti Munkaközösség (Evang. Arbeitsgemeinschaft für Kirchliche Zeitgeschichte) és a nemzetközi Ordass Alapítvány közreműködésével. Ezen 10 korábbi volt szocialista ország egyházi kutatói foglalkoznak az elmúlt 50 (80) év egyháztörténetével.

A szimpózium nyelve a német, a tudományos értekezleté az angol és a német.

Érdeklődni és jelentkezni a Soproni Liceum keretében működő Mária Dorottya Evangélikus Szabadegyetemen lehet (Sopron, Széchenyi tér 11. Tel.: 99/312-250).

Jelentkezési határidő: 2000. november 30.

Zusammenfassung

Auch in diesem Jahr gedachte der Ordass Lajos Freundeskreis am 13. August, des Todestages von Bischof Ordass. Zu Beginn unserer Herbstfolge lesen wir die von Gábor Ittzés gehaltene Grabandacht (2Kor 4,18).

In der Serie der Kelenfölder Abende bringen wir die Andacht von Ferenc Cselovszky jun. (Mt 5,9) und den Vortrag von Gábor Ittzés: Dimensionen des Friedens, Luthers Lehre über zwei Reiche.

Bezüglich der 250. Todeswende von J. S. Bach, erörtern wir die Studie des Orgelkünstlers Tamás Zászkaliczky, mit dem Titel: J. S. Bach predigt auch noch heute.

In unserer Dokumentenspalte kommen wir auf die Angelegenheit von Pál Zászkaliczky, Direktor des Theologenheimes (siehe Winterfolge 1999) zurück und teilen das Urteil zweiter Instanz des Landeskirchengerichtes zu Gunsten von Pál Zászkaliczky mit. Im Anhang zum Text des Urteils lesen wir die Analyse von Lóránd Boleratzky, Privatdozent, unter dem Titel: Randbemerkung zu einem Urteil.

In unserer jetzigen Folge steht auch die kritisch analysierende Rezension des Bandes: Lajos Ordass Ausgewählte Schriften (Fortsetzung) von Tibor Fabiny jun.

Auch einige neue Stücke der Versserie von László Scholz bereichern das Material unserer Herbstfolge.

Summary

The Ordass Lajos Circle of Friends commemorated the anniversary of the death of bishop Ordass this year also (13th Aug.). The autumn issue of our periodical opens with the sermon held at his grave by Gábor Ittzés, on the basis of 2Cor 4,18.

In our "Kelenföld Evenings" series we bring the meditation of Ferenc Cselovszky Jr. on the basis of Mt 5,9 and the lecture from Gábor Ittzés titled The Dimensions of Peace, Luther's Doctrine of the Two Kingdoms.

We commemorate the 250th anniversary of the death of J. S. Bach with a study from the organist Tamás Zászkaliczky titled Johann Sebastian Bach Preaches Today Also.

In our Documentaries column we come back to the case of the director of the Home of the University of Theology, Pál Zászkaliczky (see winter issue, 1999), and we bring the judgement of the appeal court of the church brought in favour of Pál Zászkaliczky. Joining the text of the judgement we bring the analysis of Lóránd Boleratzky, honorary lecturer with the title On the Margins of a Judgement.

A critically analysing review from Tibor Fabiny Jr. can also be read in this issue about the volume Lajos Ordass: Selected Writings (Resumption).

Some new pieces from the poem series of László Scholz enriches the autumn issue.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Dr. Boleratzky Lóránd</i> ny. ügyvéd, egyet. m. tanár	Budapest
<i>ifj. Cselovszky Ferenc</i> lelkész	Budapest
<i>ifj. dr. Fabiny Tibor</i> irodalomtörténész	Budapest
<i>Ittész Gábor</i> ny. lelkész	Győr
<i>D. Scholz László</i> ny. lelkész	Budapest
<i>Zászkaliczky Tamás</i> orgonaművész	Pilisszentlászló

* * *

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i>	A keresztfa tövében, Nagyheti áhítatok	150,-
<i>Ordass L.:</i>	Vádirat, Korrajz	40,-
<i>Ordass L.:</i>	Jó hír, a szenvedőknek, Prédikációk	400,-
<i>Ordass L.:</i>	Akikkel az Úton találkoztam	400,-
<i>Ordass L.:</i>	Nem tudok imádkozni	150,-
<i>Ordass L.:</i>	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Ordass-Loy:</i>	Te vagy reménységem, Imádságos könyv	120,-
<i>Ordass-Giertz:</i>	Házát közziklára építette, Elbeszélés	400,-
<i>Ordass-Giertz:</i>	Hitből élünk, Elbeszélés	400,-
<i>Ordass-Lyngar:</i>	A fáklya, Ifjúsági áhítatoskönyv	300,-
<i>Terray L.:</i>	Nem tehetett mást, Ordass Lajos életútja	150,-
<i>Scholz L.:</i>	Tisztítsd meg szívedet	100,-
<i>Scholz L.:</i>	Két sugárzó igazgyöngy, Írásmagyarázat	150,-
<i>Ritter-Tekus:</i>	A lelkipásztor imádsága	100,-
<i>Sólyom J.:</i>	Hiszem-tudom	
	Bevezetés az egyház tanításába	250,-
<i>Virág J.:</i>	Luther Márton önmagáról, 5. kiadás	350,-
<i>Luther M.:</i>	14 vigasztaló kép	160,-
<i>Botta I.:</i>	Dévai Mátyás, a magyar Luther	120,-
<i>Vajta V.:</i>	Hit és élet összecsengése	40,-
<i>Jung E.:</i>	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát?	300,-
<i>Kapi B.:</i>	Isten hárfása, Gerhardt Pál élete	400,-
<i>Böröcz S.:</i>	Kiáltás a mélyből	800,-
<i>Maróthy J.:</i>	Szegények szíve, Novellák	500,-
<i>Kendel-Newman:</i>	Jöjj Jézushoz! Evangelizáló füzet	100,-
<i>Dóka Z.:</i>	Márk evangéliuma, Kommentár	1.500,-
<i>Rőzse I.:</i>	A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i>	A miskolci evangélikus jogakadémia	40,-
<i>Boleratzky L.:</i>	A miskolci jogakadémia tanárai	200,-
<i>Boleratzky L.:</i>	Evangélikus egyházjog I.+II. r.	1.300,-

Kiadványainkat a budapesti Huszár Gál Könyvesbolt is árusítja
(V., Deák tér 4.). Írásbeli megrendelés esetén – a postaköltség
felszámításával – vidékre postai szállítást is vállal.

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 2000-től 600 Ft + postaköltség.

Külföldre 12 DM. Egy szám ára 150 Ft.

Folyóiratunk és kiadványaink megrendelhetők:

Ordass Lajos Baráti Kör

1114 Budapest, Bocskay út 10.